

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος εργασίας:

«Οι θεραπευτικές και εκπαιδευτικές εφαρμογές της μουσικής στην πρόιμη παρέμβαση :Μια βιβλιογραφική ανασκόπηση»

Ελένη Καραγιαννίδου

A.M:mms86015

Επιβλέπουσα: Λευκοθέα Καρτασίδου

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή.....	3
Κεφάλαιο 1: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ	5
1.1 Ιστορική αναδρομή.....	5
1.1.1 Ιστορική αναδρομή της μουσικής ως θεραπευτικό μέσο.....	5
1.1.2 Ιστορική αναδρομή της πρώιμης παρέμβασης	6
1.2 Διαστάσεις της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση	12
1.2.1 Οι θεραπευτικές διαστάσεις της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση	16
2.2 Οι εκπαιδευτικές διαστάσεις της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση	21
1.3 Θεραπευτικές εφαρμογές της μουσικής	24
1.3.1 Θεραπευτικές εφαρμογές της μουσικής σε παιδιά σχολικής ηλικίας	24
1.3.2 Θεραπευτικές εφαρμογές της μουσικής σε εφήβους και νεαρούς ενήλικες.....	27
1.4 Σκοπός της έρευνας- ερευνητικά ερωτήματα	29
Κεφάλαιο 2: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	31
2.1 Ερευνητική στρατηγική.....	31
2.2. Δείγμα της έρευνας.....	32
2.3 Διαδικασία και εργαλεία συλλογής δεδομένων.....	32
Κεφάλαιο 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	33
3.1 Ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών	33
3.1.1: Επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες	33
3.1.2: Η μουσικοθεραπεία ως μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος παρέμβασης	40
3.1.3: Μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις σε ομάδες υψηλού κινδύνου.....	42
Κεφάλαιο 4: Συζήτηση – συμπεράσματα	52
4.1: Συζήτηση.....	52
4.2: Συμπεράσματα.....	57
4.3 Περιορισμοί της παρούσας έρευνας.....	60
4.4 Μελλοντικές προτάσεις για έρευνα.....	61
4.5: Εφαρμογές στην εκπαίδευση.....	62
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	64

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της δυνατότητας αξιοποίησης της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση, τόσο για εκπαιδευτικούς όσο και για θεραπευτικούς σκοπούς. Ειδικότερα, διερευνάται η δυνατότητα εφαρμογής της μουσικής ως εκπαιδευτικό ή θεραπευτικό εργαλείο, για τη βελτίωση μιας πληθώρας τομέων ζωής των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες ή αναπηρίες, από την ανάπτυξη των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων έως την ενίσχυση των γλωσσικών, κινητικών κ.ά. δεξιοτήτων των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Διερευνάται, επίσης, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, η δυνατότητα χρήσης της μουσικής ως θεραπευτικού εργαλείου για την ενίσχυση της σχέσης που δομείται ανάμεσα στο παιδί και τους γονείς, καθώς επίσης και για την ενίσχυση της διαδραστικότητας της σχέσης αυτής και της εμπλοκής των γονέων στις παρεμβάσεις ενίσχυσης των δεξιοτήτων των μαθητών με αναπτυξιακές ή μαθησιακές δυσκολίες.

Για την εξυπηρέτηση αυτού του στόχου χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Ειδικότερα, αναζητήθηκαν σχετικές με το υπό διερεύνηση ζήτημα έρευνες σε επιστημονικά περιοδικά και συγγράμματα. Τα κριτήρια για την ένταξη των ερευνών στην παρούσα μελέτη ήταν τα εξής: α) η έρευνα είναι σχετική με το αντικείμενο – θέμα της εργασίας, β) η έρευνα έχει δημοσιευτεί σε κάποιο επιστημονικό περιοδικό, έχει παρουσιαστεί σε κάποιο συνέδριο ή έχει δημοσιευτεί σε κάποιο επιστημονικό σύγγραμμα και γ) η έρευνα έχει δημοσιευτεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων 25 ετών, από το 1995 δηλαδή και έπειτα.

Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης παρουσιάζονται στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας μελέτης. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η θεωρητική θεμελίωση της παρούσας έρευνας. Ειδικότερα, στο κεφάλαιο παρουσιάζονται η ιστορική αναδρομή τόσο της θεραπευτικής χρήσης της μουσικής όσο και της πρώιμης παρέμβασης, καθώς επίσης και οι εκπαιδευτικές και θεραπευτικές διαστάσεις και εφαρμογές της μουσικής. Στο τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζονται επίσης και ο στόχος με τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνάς μας. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο

παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε προκειμένου για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας, ενώ στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματά της. Η εργασία ολοκληρώνεται με τη συζήτηση των αποτελεσμάτων αυτών, τη σύνδεσή τους με το θεωρητικό μέρος της εργασίας, την παρουσίαση των περιορισμών της έρευνάς μας και τις προτάσεις για μελλοντικές έρευνες που παρατίθενται στην τέταρτη ενότητα. Στις τελευταίες σελίδες παρουσιάζονται οι βιβλιογραφικές αναφορές από όλες τις πηγές που αξιοποιήθηκαν προκειμένου για τη συγγραφή της.

Κεφάλαιο 1: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

1.1 Ιστορική αναδρομή

1.1.1 Ιστορική αναδρομή της μουσικής ως θεραπευτικό μέσο

Η θετική επίδραση της μουσικής στην ψυχική και τη σωματική υγεία ήταν γνωστή από την αρχαιότητα, με αναφορές στη θεραπευτική χρήση της μουσικής να εμφανίζονται τόσο στον Ελληνικό, όσο και σε άλλους αρχαίους πολιτισμούς χωρών της ανατολής. Ειδικότερα, η θεραπευτική χρήση της μουσικής εμφανίζεται σε τόσο σε τελετουργίες εξαγνισμού και θεραπείας που περιγράφονται σε έργα όπως η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, όσο και σε γραπτά του Πλάτωνα, όπου υποστηρίζεται πως η μουσική θα έπρεπε να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαίδευσης των παιδιών. Παράλληλα, υπάρχουν αναφορές σε λιγότερο γνωστά αρχαία κείμενα οι οποίες υποδεικνύουν πως στην αρχαία Ελλάδα θεραπευτές χρησιμοποιούσαν τη μουσική προκειμένου να αντιμετωπίσουν ζητήματα υγείας όπως η επιληψία ή οι αυξημένοι καρδιακοί παλμοί (Αντωνακάκης, 2001).

Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως η μουσική κατείχε, στον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό, τόσο θεραπευτική όσο και εκπαιδευτική αξία. Ειδικότερα, η μουσική θεωρείτο από τους αρχαίους Έλληνες ότι μπορούσε να επιδράσει εκπαιδευτικά, ως μέσο χαλιναγώγησης και αυτορύθμισης των παθών και των επιθυμιών του ατόμου. Παράλληλα, η μουσική θεωρείτο ότι κατείχε και θεραπευτικές ιδιότητες, στα πλαίσια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, καθώς είχε διαπιστωθεί ότι είχε θετική επίδραση στην ψυχική υγεία (Headington, 2000).

Η θεραπευτική χρήση της μουσικής, ωστόσο, δεν εμφανίζεται μόνον στον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό, καθώς, σύμφωνα με τους ιστορικούς, υπάρχουν αναφορές για τη θεραπευτική χρήση της μουσικής στην αρχαία Αίγυπτο (Αντωνακάκης, 2001). Πιο συγκεκριμένα, έχουν βρεθεί αναφορές σε ιατρικά αρχεία του αρχαίου αιγυπτιακού πολιτισμού που σώζονται μέχρι και σήμερα, που μαρτυρούν τη θετική επίδραση της

μουσικής στη γονιμότητα και τη θεραπευτική της χρήση από τους αρχαίους Αιγύπτιους ιερείς και θεραπευτές, προκειμένου να αντιμετωπίσουν θέματα υπογονιμότητας (ό.π).

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε ότι η μουσική αποτελούσε ένα ευρέως διαδεδομένο θεραπευτικό μέσο σε όλη σχεδόν την αρχαιότητα: παρατηρούμε πως σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και σε διαφορετικούς πολιτισμούς, η μουσική αξιοποιείται ως θεραπευτικό μέσο, μια συνθήκη που υποδηλώνει πως η μουσική δεν συνδέεται μόνο με τη διασκέδαση ή την αναψυχή, αλλά και με την θεραπεία μέσω μιας περισσότερο «πνευματικής» οδού (Coroïu, 2015).

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι θεραπευτικές ιδιότητες της μουσικής είναι ήδη γνωστές από την αρχαιότητα, η εισαγωγή της μουσικοθεραπείας ως ξεχωριστού και ανεξάρτητου επιστημονικού κλάδου αργεί πολύ να κατοχυρωθεί. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση της μουσικής ως θεραπευτικό μέσο φαίνεται να διακόπτεται με την πτώση των αρχαίων πολιτισμών και την επικράτηση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, αρχικά, και του χριστιανισμού στη συνέχεια – και στις δύο περιπτώσεις, η χρήση της μουσικής ως θεραπευτικού μέσου παραγκωνίζεται σημαντικά. Λόγω της «διακοπής» αυτής στη χρήση της μουσικής ως θεραπευτικό μέσο, η μουσικοθεραπεία δεν καταφέρνει να ενταχθεί επαρκώς στο δυτικό πολιτισμό και δεν καταφέρνει να κατοχυρωθεί ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950, όπου ιδρύεται στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής αντίστοιχος σύλλογος μουσικοθεραπευτών, ο American Music Therapy Association – AMTA.

1.1.2 Ιστορική αναδρομή της πρώιμης παρέμβασης

Η πρώιμη παρέμβαση, από την άλλη μεριά, ακολούθησε μια εντελώς διαφορετική ιστορική πορεία. Η διαπίστωση ότι όσο νωρίτερα λάβει χώρα μια παρέμβαση για την αντιμετώπιση και διαχείριση των συμπτωμάτων μιας αναπτυξιακής διαταραχής, τόσο πιο θετική αναμένεται να είναι η πρόγνωση και η έκβαση της θεραπείας, εμφανίζεται στη διαθέσιμη βιβλιογραφία ήδη από τη δεκαετία του 1980 (Wright, Miller, Cook & Littman, 1985). Ειδικότερα, ερευνητικές ομάδες κατέληξαν στο συμπέρασμα, έπειτα από τη διεξαγωγή αντίστοιχων πειραματικών ερευνών, πως οι παρεμβάσεις που εφαρμόζονται κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας αναμένεται να επιφέρουν θετικότερα και πιο

μόνιμα αποτελέσματα σε σύγκριση με τις παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται μετά την ηλικία των έξι ετών (Wright et al., 1985).

Παρά το γεγονός, ωστόσο, ότι η θετική επίδραση της μουσικής σε τομείς όπως η βελτίωση της διάθεσης ή η ενίσχυση των κινητικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων των παιδιών είχε διαπιστωθεί εδώ και αρκετές δεκαετίες, η εισαγωγή των θεραπειών μέσω τέχνης γενικότερα και της μουσικής ειδικότερα στην πρώιμη παρέμβαση φαίνεται να ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και έπειτα. Παρά το γεγονός, επίσης, ότι αναφορές για χρήση της μουσικής ως μέσο θεραπείας παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες όπως εκείνες που εντάσσονται στο φάσμα του αυτισμού υπάρχουν ήδη από τη δεκαετία του 1940 (Reschke- Hernadhez, 2011), η συστηματική χρήση της μουσικής στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης φαίνεται να ξεκινά πολλά χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990.

Η πρώτη ίσως καταγεγραμμένη προσπάθεια να αξιοποιηθεί η μουσικοθεραπεία στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης έλαβε χώρα στη Γερμανία, από την Gertrud Orff (Voigt, 2003). Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω ειδικός αποτέλεσε μέλος μιας διεπιστημονικής ομάδας που επιχείρησε να δομήσει ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης για παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες, όπως οι αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού (ό.π). Μία πληθώρα επιστημόνων, μεταξύ των οποίων ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, εργοθεραπευτές, φυσιοθεραπευτές, εκπαιδευτικοί της Μοντεσοριανής αγωγής κ.ά., αποτελούσε τη διεπιστημονική αυτή ομάδα, η οποία επιχείρησε να αξιοποιήσει μια πληθώρα τομέων, πέραν της κλινικής ιατρικής, προκειμένου για την αντιμετώπιση των δυσκολιών των παιδιών με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού (ό.π).

Η συγκεκριμένη επιστημονική ομάδα είχε την έδρα της στο Μόναχο και το θεωρητικό πλαίσιο υπό το οποίο δρούσε ήταν εκείνο της κοινωνικής παιδιατρικής και της ανθρωπιστικής ψυχολογίας (ό.π). Η εν λόγω επιστημονική ομάδα εργαζόταν με παιδιά που αντιμετώπιζαν αναπτυξιακές δυσκολίες και επιχειρούσαν να αναπτύξουν ένα πρόγραμμα παρέμβασης που θα επικεντρωνόταν στο δυναμικό και τα θετικά στοιχεία του κάθε παιδιού, με απώτερο στόχο την ανάπτυξη ενός όσο το δυνατόν πιο

προσωποποιημένου προγράμματος παρέμβασης που θα επέρεπε στο παιδί να αναπτύξει όσο το δυνατόν περισσότερο τα θετικά στοιχεία και το δυναμικό του (Voigt, 2003).

Στα πλαίσια του προγράμματος αυτού, η Orff κλήθηκε να δημιουργήσει ένα πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης που ως στόχο θα είχε την ενίσχυση των συναισθηματικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων παιδιών με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού (Voigt, 2003). Η Orff αξιοποίησε τη μουσική προκειμένου να αναπτύξει αυτό το πρόγραμμα παρέμβασης, δομώντας έτσι ένα πολυαισθητηριακό πρόγραμμα παρέμβασης. Μία από τις βασικές αρχές του προγράμματος αυτού είναι η διαδραστική χρήση της μουσικής, το γεγονός δηλαδή ότι το παιδί συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία, είτε παράγοντας μουσική μέσω της χρήσης μουσικών οργάνων είτε μέσω της ενεργητικής ακρόασης ενός μουσικού κομματιού, που εκφράζεται μέσω του χορού ή μέσω των κινήσεων του σώματος (ό.π).

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο για την εισαγωγή της μουσικοθεραπείας στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης. Αξίζει να σημειωθεί πως το πρόγραμμα που αναπτύχθηκε από τη συγκεκριμένη διεπιστημονική ομάδα θεωρήθηκε τόσο καινοτόμο και επιτυχημένο, που ολοένα και περισσότεροι επιστήμονες εκδήλωναν ενδιαφέρον για να εκπαιδευτούν σε αυτό και έτσι η Orff αναγκάστηκε να διεξάγει αντίστοιχα σεμινάρια εκπαίδευσης. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα παρέμβασης εφαρμόζεται με ιδιαίτερα μεγάλη επιτυχία και θετικά αποτελέσματα κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 ετών ό.π.

Παρά το γεγονός ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα παρέμβασης έθεσε τις βάσεις για την εισαγωγή της μουσικοθεραπείας στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης, η πιο εκτεταμένη χρήση του μέσου αυτού στον συγκεκριμένο τομέα φαίνεται να ξεκίνησε από το δεκαετία του 1990 και έπειτα.

Ειδικότερα, εκείνη την περίοδο δημοσιεύονται άρθρα όπως εκείνο της Humpal (1990), τα οποία υπογραμμίζουν τη θετική επίδραση της μουσικής στην ενίσχυση των κινητικών, γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών και διερευνούν τόσο τη δυνατότητα να αξιοποιηθούν οι τεχνικές της μουσικοθεραπείας στον τομέα της πρώιμης

παρέμβασης, όσο και τον καταλληλότερο δυνατό τρόπο αξιοποίησης του μέσου αυτού σε αυτό το χώρο.

Κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας δημοσιεύονται επίσης μελέτες που υποδεικνύουν πως η μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης όχι μόνον για τα παιδιά που βρίσκονται σε κίνδυνο για την εμφάνιση κάποιας αναπτυξιακής διαταραχής, αλλά και για εκείνα τα βρέφη που αντιμετωπίζουν περιγεννητικά προβλήματα (Standley, 1991). Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας μελέτης σε αυτόν τον τομέα της πρώιμης παρέμβασης αποτελεί μια έρευνα που υποδεικνύει πως η μουσική δύναται να ενισχύσει τις ακουστικές και ανταποκριτικές δεξιότητες βρεφών που έχουν γεννηθεί πρόωρα ή λιποβαρή, μια συνθήκη που θέτει τις βάσεις για την περαιτέρω διερεύνηση του βαθμού στον οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί το μέσο αυτό σε άλλους τομείς της πρώιμης παρέμβασης (ό.π).

Άλλες έρευνες που δημοσιεύονται στις αρχές της δεκαετίας του 1990 καλύπτουν ολόενα και ευρύτερους τομείς του χώρου της πρώιμης παρέμβασης, ενώ σταδιακά κάνουν την εμφάνισή τους όχι μόνον ενδείξεις ότι η μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα αποτελεσματικό μέσο πρώιμης παρέμβασης, αλλά και ολοκληρωμένα, δομημένα προγράμματα ανάπτυξης δεξιοτήτων μέσω της μουσικής που απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του είδους των μελετών είναι εκείνη που αναφέρεται σε ένα δομημένο πρόγραμμα μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης που ως στόχο είχε την ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων παιδιών προσχολικής ηλικίας που αντιμετώπιζαν προβλήματα ακοής (Gfeller, 1990).

Η υπόθεση ότι η μουσική μπορεί να ενισχύσει την ομαλή, φυσιολογική ανάπτυξη ενός παιδιού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη διαπίστωση ότι οι άνθρωποι είναι, από τη βρεφική ακόμη ηλικία, προδιατεθειμένοι να αντιλαμβάνονται το ρυθμό μιας μουσικής μελωδίας και να συντονίζονται με αυτόν (Bargiel, 2002). Ειδικότερα, τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως ένα βρέφος μπορεί να διακρίνει ασυνέχειες ή ασυνέπειες (όπως απότομες αλλαγές, νότες που παραλείπονται κλπ.), σε ένα μουσικό κομμάτι, μια συνθήκη που υποδεικνύει την έμφυτη προδιάθεση να συντονιζόμαστε με τη μουσική και το ρυθμό (ό.π).

Άλλα θεωρητικά πλαίσια που έχουν αξιοποιηθεί προκειμένου να αποδειχθεί η δυνατότητα χρήσης της μουσικοθεραπείας στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης είναι η θεωρία του δεσμού (Edwards, 2011b). Ειδικότερα, η θεωρία του δεσμού αποτελεί ένα θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο αρκετοί ερευνητές βασίζονται προκειμένου να υποστηρίξουν πως η μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί ως μέσο θεραπείας στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης, καθώς τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως η μουσική μπορεί να ενισχύσει την ανάπτυξη ενός ασφαλούς δεσμού πρόσδεσης ανάμεσα στο βρέφος και το γονέα, μια συνθήκη που θέτει τις βάσεις για την ομαλή ψυχική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (ό.π).

Άλλες έρευνες στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης υποδεικνύουν πως η χρήση της τέχνης (με μέσα όπως η μουσική ή το δράμα/θέατρο) αναμένεται να έχουν ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα σε παιδιά που έχουν διαγνωσθεί με αναπτυξιακές αναπηρίες, όπως εκείνες που εμπίπτουν στο φάσμα του αυτισμού (Gabriels, 2009). Ειδικότερα, έρευνες στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης για τον αυτισμό υποδεικνύουν πως η μουσική, όπως και άλλες μορφές τέχνης, δύναται όχι μόνον να ενισχύσει την ανάπτυξη επιμέρους δεξιοτήτων όπως οι κινητικές, γνωστικές, επικοινωνιακές και κοινωνικές, αλλά και να αυξήσουν τα επίπεδα της προσοχής και το βαθμό στον οποίο παιδιά που έχουν διαγνωσθεί με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού εμπλέκονται και αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους (ό.π).

Με βάση τις παραπάνω πληροφορίες, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως παρά το γεγονός πως οι θεραπευτικές ιδιότητες της μουσικής ήταν ήδη γνωστές από την αρχαιότητα, με αντίστοιχες αναφορές σε κείμενα τόσο του ελληνικού, όσο και του αιγυπτιακού αρχαίου πολιτισμού, η μουσικοθεραπεία καθυστέρησε σημαντικά να κατοχυρωθεί ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος, καθώς ο πρώτος σύλλογος μουσικοθεραπευτών ιδρύεται στις αρχές της δεκαετίας του 1950 στις ΗΠΑ.

Παράλληλα, παρατηρούμε επίσης ότι η πρώτη απόπειρα να αξιοποιηθεί η μουσικοθεραπεία στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, με την πρωτοποριακή για την εποχή δουλειά της Orff ως μέλος μιας διεπιστημονικής ομάδας για την αντιμετώπιση των αναγκών παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες.

Οι προσπάθειες ένταξης της μουσικοθεραπείας στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης συνεχίζονται και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, όπου δημοσιεύονται μελέτες που ενισχύουν την υπόθεση ότι η συγκεκριμένη μέθοδος μπορεί να αξιοποιηθεί για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, έως ότου φτάσουμε στο σήμερα, όπου η μουσικοθεραπεία θεωρείται πια ένας ενδεδειγμένος τρόπος πρώιμης παρέμβασης και στην Ελλάδα (Λυγεράκη, Χαριτάκη & Αντωνίου, 2017).

1.2 Διαστάσεις της μουσικής στην πρόωμη παρέμβαση

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μιας πληθώρας ερευνών, η χρήση της μουσικής στην εκπαίδευση δύναται να έχει τόσο θεραπευτικές, όσο και εκπαιδευτικές διαστάσεις. Ειδικότερα, κάποιοι από τους ερευνητές που έχουν ασχοληθεί εκτεταμένα με το ζήτημα των εφαρμογών της μουσικής στον τομέα της ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης υπογραμμίζουν πως το μέσο αυτό δύναται να έχει τόσο θεραπευτικά όσο και εκπαιδευτικά αποτελέσματα για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες τόσο ως ένας τομέας στον οποίο οι μαθητές αυτοί μπορούν να εκπαιδευτούν και να τον αξιοποιήσουν ως μέσο αυτοέκφρασης, όσο και ως ενός μέσου για την ενίσχυση άλλων δεξιοτήτων, όπως συναισθηματικές, επικοινωνιακές, κινητικές κ.ά. (Ockelford, 2000).

Πιο συγκεκριμένα, ερευνητές όπως ο Ockelford (2000) που έχει ασχοληθεί εκτεταμένα με το ζήτημα των εφαρμογών της μουσικής στο χώρο της ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης, υποστηρίζουν πως η μουσική δύναται να έχει τις εξής εκπαιδευτικές ή θεραπευτικές διαστάσεις:

A. Ως αυτόνομος τομέας εκπαίδευσης, στον οποίο οι μαθητές μπορούν να εκπαιδευτούν (π.χ., με την εκμάθηση ενός συγκεκριμένου μουσικού οργάνου), μια συνθήκη που θα τους επιτρέψει να αξιοποιήσουν τη μουσική ως μέσο αυτοέκφρασης. Η εκπαίδευση στη μουσική για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες μπορεί να πραγματοποιηθεί με μια πληθώρα δραστηριοτήτων, που εκτείνονται από την εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου έως την παρακολούθηση ζωντανών μουσικών δρώμενων, την ακρόαση μουσικής στα πλαίσια της τάξης, τη συμμετοχή σε συνεδρίες μουσικοθεραπείας έως και τη συμμετοχή των ίδιων των μαθητών σε ειδικά μουσικά δρώμενα. Παράλληλα, η εκπαίδευση στη μουσική αυτή καθ' αυτή ενισχύει την ικανότητα των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες να αξιοποιούν τη μουσική τόσο ως μέσο επικοινωνίας, όσο και ως μέσο αυτοέκφρασης:

- Ως μέσο επικοινωνίας: δεδομένου ότι η ικανότητα να προσλαμβάνει και να αντιδρά κανείς σε ακουστικά ερεθίσματα εμφανίζεται ήδη από την εβρική ηλικία και τον τέταρτο μήνα κύησης, η μουσική μπορεί να αποτελέσει ένα μέσο

επικοινωνίας ακόμη και για εκείνους τους μαθητές των οποίων η ανάπτυξη έχει καθηλωθεί σε ένα πολύ πρώιμο στάδιο – ως εκ τούτου, η μουσική και τα ερεθίσματα που αυτή παρέχει δύναται να αποτελέσουν τη βάση για την επικοινωνία ανάμεσα σε ένα παιδί με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και το περιβάλλον του από πολύ πρώιμη ακόμη ηλικία (ό.π).

- Ως μέσο αυτοέκφρασης: η παραγωγή μουσικών ήχων αποτελεί μια ιδιαίτερα δημοφιλή δραστηριότητα για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες – η παραγωγή τόσο δομημένων, όσο και αυτοσχεδιαστικών μουσικών κομματιών έχει διαπιστωθεί ότι μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα ιδανικό μέσο αυτοέκφρασης και σύνδεσης των μαθητών αυτών με το περιβάλλον τους, μια συνθήκη που καθιστά ιδιαίτερα σημαντικό το να τους δοθεί η ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με το χώρο της μουσικής (ό.π).

B. Ως μέσο ενίσχυσης γνωστικών, συναισθηματικών ή άλλων δεξιοτήτων: Ο δεύτερος ευρύτερος τομέας στον οποίο η μουσική δύναται να έχει θεραπευτικά ή εκπαιδευτικά αποτελέσματα είναι η χρήση της ως μέσο ενίσχυσης και υποστήριξης της διαδικασίας ανάπτυξης άλλων δεξιοτήτων, ιδιαίτερα σημαντικών για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, όπως οι εξής:

- Κινητικές δεξιότητες: τόσο η εκπαίδευση σε ένα συγκεκριμένο μουσικό όργανο, όσο και η απλή ακρόαση μουσικής έχει διαπιστωθεί ότι συνδέεται θετικά με την ανάπτυξη των κινητικών δεξιοτήτων των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες – από την εκμάθηση συγκεκριμένων κινήσεων που παράγουν συγκεκριμένους ήχους όταν παίζει κανείς ένα μουσικό όργανο (π.χ., η ένταση με την οποία πιέζει κανείς τα πλήκτρα ενός πιάνου) έως την ανάπτυξη της αίσθησης του ρυθμού ως απάντηση στην ακρόαση μουσικής, οι δεξιότητες συγχρονισμού και συντονισμού των κινήσεων δύνανται να ενισχυθούν σημαντικά (ό.π).
- Γνωστικές δεξιότητες: ένας τομέας που μπορεί να ενισχυθεί μέσω διάφορων οδών, από την ενίσχυση υποσυνείδητων δεξιοτήτων που σχετίζονται με την πρόσληψη της γνώσης (όπως οι ακουστικές) έως τη δομημένη χρήση της μουσικής για την εκμάθηση της γλώσσας (ό.π).

- Επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες: η συμμετοχή σε δραστηριότητες μετά μουσικής έχει διαπιστωθεί ότι συνδέεται θετικά με την ανάπτυξη τόσο επικοινωνιακών όσο και κοινωνικών δεξιοτήτων για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες – μέσω της μουσικής παρέχεται πολλές φορές στα παιδιά η δυνατότητα να δομήσουν το λόγο τους, ενώ στα πλαίσια μιας μουσικής δραστηριότητας είναι πιο εύκολο να εκπαιδευτούν οι μαθητές στους κανόνες που διέπουν μια κοινωνική συναναστροφή (π.χ., περιμένω τη σειρά μου για να συμμετέχω στη δραστηριότητα) (ό.π).

Τα αποτελέσματα άλλων ερευνών υποδεικνύουν πως η ικανότητα να αντιλαμβάνεται κανείς τη δομή της μουσικής συνδέεται θετικά με την πρόωπη εμφάνιση γλωσσικών δεξιοτήτων – δηλαδή, προγλωσσικές ικανότητες κατανόησης και παραγωγής του λόγου κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας (Schellenberg & Weiss, 2013). Αντίστοιχα, η ικανότητα κατανόησης του ρυθμού έχει διαπιστωθεί ότι συνδέεται θετικά με τις ικανότητες ανάγνωσης και παραγωγής γραπτού λόγου, ενώ άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν πως οι μουσικές δεξιότητες συνδέονται θετικά με την ικανότητα εκμάθησης ξένων γλωσσών (ό.π). Παράλληλα, οι μουσικές δεξιότητες έχουν βρεθεί να συνδέονται θετικά και με μαθηματικές δεξιότητες: παιδιά προσχολικής ηλικίας που είχαν λάβει κάποια εκπαίδευση στη μουσική ή διακρίνονταν από μουσικές δεξιότητες έτειναν να έχουν ήδη αναπτύξει βασικές δεξιότητες αριθμητικής πριν την είσοδό τους στο σχολείο και την τυπική εκπαίδευση (ό.π). Τέλος, τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως οι μουσικές δεξιότητες, είτε αυτές συνίστανται σε μια πιο ανεπτυγμένη ικανότητα αντίληψης του ρυθμού και της δομής της μουσικής, είτε αναφέρονται στην ικανότητα παραγωγής μουσικής, έχουν βρεθεί να συνδέονται θετικά με την ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων του ατόμου εν γένει (ό.π). Ειδικότερα, παιδιά σχολικής και προσχολικής ηλικίας που είχαν λάβει κάποια εκπαίδευση στη μουσική ή διέθεταν μουσικές δεξιότητες έτειναν να έχουν καλύτερες επιδόσεις σε κλίμακες των τεστ νοημοσύνης που αξιολογούσαν γνωστικές ικανότητες όπως οι κιναισθητικές ή μνημονικές δεξιότητες (ό.π).

Αντίστοιχα, τα αποτελέσματα μιας ακόμη βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η μουσική δύναται να έχει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στην

ανάπτυξη μιας πληθώρας δεξιοτήτων, που εκτείνονται από γνωστικές (π.χ., γλωσσικές, μαθηματικές) σε ψυχολογικές, κοινωνικές και συμπεριφορικές (Hallam, 2010).

Ειδικότερα, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η μουσική βοηθά στην ανάπτυξη των εξής τομέων δεξιοτήτων κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας:

- Γλωσσικές και αντιληπτικές δεξιότητες: τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως παιδιά που έλαβαν κάποιου είδους εκπαίδευση στη μουσική παρουσίαζαν μεγαλύτερη και ταχύτερη ανάπτυξη τόσο του ίδιου του εγκεφάλου, όσο και δεξιοτήτων πρόσληψης και διαχείρισης ακουστικών ερεθισμάτων (Hallam, 2010). Παράλληλα, η μουσική συνδέεται και με την ενίσχυση γλωσσικών ικανοτήτων όπως η φωνολογική ενημερότητα και η ικανότητα παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου (ό.π).
- Αναγνωστικές δεξιότητες: λόγω της ενίσχυσης της ικανότητας για φωνολογική ενημερότητα μέσω της μουσικής, η ικανότητα πρόσληψης και κατανόησης του γραπτού λόγου φαίνεται να είναι πιο ενισχυμένη σε παιδιά που έχουν λάβει κάποια παρέμβαση που βασίζεται στη μουσική (ό.π).
- Μαθηματικές και αριθμητικές δεξιότητες: τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν μια συσχέτιση ανάμεσα στη μουσική εκπαίδευση και την ικανότητα κατανόησης μαθηματικών και αριθμητικών όρων (ό.π).
- Γενική νοητική ανάπτυξη: λόγω της ενίσχυσης δεξιοτήτων όπως οι γλωσσικές, οι αριθμητικές και οι αντιληπτικές, η επίδοση παιδιών που είχαν λάβει κάποια παρέμβαση που βασιζόταν στη μουσική σε εργαλεία αξιολόγησης της νοημοσύνης ήταν υψηλότερη σε σχέση με εκείνη των παιδιών που δεν είχαν λάβει κάποια παρόμοια μορφή παρέμβασης (ό.π).
- Ακαδημαϊκή επίδοση: τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως τα παιδιά που είχαν λάβει κάποιου είδους εκπαίδευση στη μουσική έτειναν να έχουν καλύτερες επιδόσεις στο σχολείο σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους που δεν είχαν κάποια σχέση με τη μουσική (ό.π).
- Δημιουργικότητα: μέσω της εκπαίδευσης στη μουσική, έχει διαπιστωθεί ότι ενισχύεται η δημιουργικότητα των παιδιών, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιπτώσεις

που η εκπαίδευση στη μουσική παρέχει τη δυνατότητα στο μαθητή για συμμετοχή σε αυτοσχεδιαστικές δραστηριότητες (ό.π).

- Κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη: τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως παιδιά που είχαν λάβει κάποιου είδους εκπαίδευση στη μουσική έτειναν να επιδεικνύουν καλύτερη ψυχοκοινωνική προσαρμογή, να έχουν ποιοτικότερες και θετικότερες αλληλεπιδράσεις τόσο με τους συνομηλίκους όσο και με τους σημαντικούς ενήλικες (γονείς, δάσκαλοι), να διακρίνονται από υψηλότερη αυτοεκτίμηση και να διαθέτουν πιο ανεπτυγμένες κοινωνικές δεξιότητες (ό.π).
- Κινησθητικές δεξιότητες: τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η μουσική έχει τη δυνατότητα να ενισχύσει σε σημαντικό βαθμό τις κινησθητικές δεξιότητες του παιδιού, μια συνθήκη που ενδέχεται να το βοηθήσει να αποκτήσει μια καλύτερη αίσθηση ευεξίας και σωματικής υγείας (ό.π).

Βάσει των παραπάνω, καθίσταται σαφές πως η μουσική δύναται να έχει τόσο θεραπευτικές, όσο και εκπαιδευτικές διαστάσεις στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης. Στις επόμενες ενότητες αυτού του κεφαλαίου παρουσιάζονται εκτενέστερα οι διαστάσεις αυτές.

1.2.1 Οι θεραπευτικές διαστάσεις της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση

Μία από τις βασικότερες θεραπευτικές διαστάσεις της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση είναι η ενίσχυση των δεξιοτήτων που σχετίζονται με τη ρύθμιση του συναισθήματος (Coroia, 2015). Πιο συγκεκριμένα, η μουσική είθισται να αξιοποιείται στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης με στόχο την εγκαθίδρυση και ενίσχυση εκείνων των δεξιοτήτων που σχετίζονται με την ικανότητα του παιδιού να αναγνωρίζει και να ρυθμίζει κατάλληλα τα συναισθήματά του (ό.π). Ειδικότερα για εκείνα τα παιδιά που έχουν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού, τα οποία δεν έχουν αναπτύξει τη δεξιότητα να αξιοποιούν πληροφορίες του περιβάλλοντός τους ώστε να ρυθμίζουν με κατάλληλο τρόπο τα συναισθήματά τους, η μουσική μπορεί να αποτελέσει μια «γέφυρα» ανάμεσα στο άτομο και τον εσωτερικό του κόσμο, και να το βοηθήσει να αναγνωρίσει, να εκφράσει και να ρυθμίσει με κατάλληλο τρόπο τα συναισθήματά του. Στη βάση αυτού,

ένας από τους βασικούς θεραπευτικούς στόχους της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση είναι αφενός η δημιουργία ενός ασφαλούς, θετικού πλαισίου μέσα στο οποίο το παιδί δύναται να μάθει να έρχεται σε επαφή με τον εσωτερικό του κόσμο και τα συναισθήματά του, αφετέρου η ενίσχυση των δεξιοτήτων ρύθμισης του συναισθήματος (ό.π).

Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί ότι οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις αποτελούν αναπόσπαστο μέρος οποιασδήποτε άλλης θεραπευτικής παρέμβασης μέσω τέχνης αξιοποιείται στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης: οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις εμπεριέχονται ή ακόμη αποτελούν τη βάση για την εφαρμογή παρεμβάσεων όπως η δραματοθεραπεία ή η το ελεύθερο παιχνίδι υπό εποπτεία, λόγω της ικανότητας της μουσικής να αποτελεί μια διεθνή «γλώσσα», έναν κώδικα επικοινωνίας που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από όλους (Coroia, 2015).

Μια ακόμη θεραπευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση, η οποία συνδέεται ωστόσο και με την εκπαίδευση των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες ή μαθησιακές δυσκολίες, είναι και η ενίσχυση του κινήτρου για μάθηση (Peng Loy – Ee, Kok Huee- Chia & Mui Hoon Ng, 2015). Ειδικότερα, η μουσική έχει διαπιστωθεί ότι θέτει τα παιδιά σε μια συνθήκη χαλάρωσης, κατά την οποία είναι πιο δεκτικά στη μάθηση (Peng Loy- Ee et al., 2015). Παράλληλα, η μουσική βοηθά τα παιδιά (και σε πολλές περιπτώσεις και τους ενήλικες) να βιώσουν θετικά συναισθήματα (ό.π). Στη βάση αυτής της ικανότητας της μουσικής, να κάνει τα παιδιά να αισθάνονται πιο άνετα και περισσότερο ενταγμένα σε μία ομάδα από τη μία, και να βιώνουν ευχάριστα συναισθήματα από την άλλη, μία τρίτη θεραπευτική διάσταση της μουσικής που συνδέεται και με την εκπαίδευση είναι η ενίσχυση της ικανότητας και του κινήτρου για μάθηση, ειδικότερα σε παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες ή παιδιά που έχουν καθυστερήσει στην ανάπτυξη των γλωσσικών τους δεξιοτήτων, μια συνθήκη που τα θέτει σε πολλές περιπτώσεις στο «περιθώριο» της εκπαιδευτικής διαδικασίας (ό.π). Ως εκ τούτου, με την ενίσχυση της αίσθησης του ανήκειν στην ομάδα και της άρσης των εμποδίων στην επικοινωνία που πολλές φορές θέτουν οι αναπτυξιακές και μαθησιακές δυσκολίες, ενισχύεται τόσο το κίνητρο για μάθηση των παιδιών αυτών όσο και τα μεταγενέστερα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διαδικασίας (ό.π).

Παράλληλα, τα αποτελέσματα άλλων ερευνών υπογραμμίζουν και μία ακόμη θεραπευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση, που σχετίζεται με την αίσθηση του «ανήκειν» στην ομάδα των συνομηλίκων. Πιο συγκεκριμένα, κάποιοι ερευνητές παρατήρησαν πως μία από τις δυσκολότερες συνθήκες που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες στην προσχολική ηλικία είναι αφενός η μετάβαση από τη μία δραστηριότητα στην άλλη (π.χ., από το παιχνίδι εντός της τάξης στο παιχνίδι στην αυλή) (Register & Humpal, 2007). Η δυσκολία αυτή θέτει τα παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες που δυσκολεύονται να ακολουθήσουν τη ροή της τάξης και τις κινήσεις των συμμαθητών τους κατά τη διάρκεια των μεταβάσεων από τη μία δραστηριότητα στην άλλη στο περιθώριο της ομάδας των συνομηλίκων (π.χ., συχνά στέκονται και παρακολουθούν τους συμμαθητές τους να εκτελούν τη ροή των κινήσεων που απαιτούνται για την κάθε μετάβαση, όπως να στηθούν στη ουρά για να φορέσουν τα πανοφώρια τους) (ό.π). Τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως η μουσική μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες να κάνουν τις μεταβάσεις από τη μία δραστηριότητα στην άλλη με πιο εύκολο, γρήγορο και «ρέοντα» τρόπο, αίρωντας έτσι και τις δυσκολίες κοινωνικής προσαρμογής ή την περιθωριοποίηση των παιδιών αυτών εντός της τάξης (ό.π).

Στη βάση αυτών των πληροφοριών, παρατηρούμε πως μια ακόμη θεραπευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση είναι η ενίσχυση εκείνων των δεξιοτήτων που θα βοηθήσουν τα παιδιά με αναπτυξιακές ή μαθησιακές δυσκολίες να αισθανθούν μέλη της ομάδας των συνομηλίκων: είτε μέσω της ενίσχυσης των θετικών συναισθημάτων που βιώνουν, είτε μέσω της άρσης των δυσκολιών που η εκάστοτε διαταραχή εγείρει, η μουσική φαίνεται να έχει τη δύναμη και να στοχεύει στην βελτίωση της κοινωνικής και μαθησιακής εμπειρίας των μαθητών με αναπτυξιακές ή μαθησιακές δυσκολίες στην προσχολική ηλικία.

Επιπροσθέτως, αξίζει να σημειωθεί πως η μουσική δύναται να αξιοποιηθεί όχι μόνον στα πλαίσια της πρώιμης παρέμβασης, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της εκπαίδευσης των μαθητών με αναπτυξιακές ή μαθησιακές δυσκολίες, προκειμένου να ενισχυθούν εκείνες οι δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν να καθορίζουν μόνοι τους την πορεία της ζωής τους, με βάση τις επιθυμίες τους (Adamec & Darrow, 2012). Πιο

συγκεκριμένα, μία θεραπευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση ειδικότερα και την εκπαίδευση γενικότερα είναι η ενίσχυση της ικανότητας για αυτονομία και αυτοκαθορισμό (ό.π). Προκειμένου για την ανάπτυξη της ικανότητας αυτοκαθορισμού, η οποία εμφανίζεται συνήθως κατά τη διάρκεια της εφηβικής και ενήλικης ζωής, οι «βάσεις» χρειάζεται να τεθούν από πολύ μικρή ακόμη ηλικία (ό.π). Για να είναι σε θέση ένας έφηβος ή ένας ενήλικος να λαμβάνει ο ίδιος αποφάσεις για τη ζωή του χρειάζεται να αναπτυχθούν πρώτα μια σειρά από δεξιότητες, όπως η αυτονομία, η αυτορρύθμιση και η αυτεπίγνωση (ό.π).

Τα αποτελέσματα μιας πληθώρας ερευνών υποδεικνύουν πως η ενίσχυση αυτών των δεξιοτήτων, που αναμένεται να δομήσουν την ικανότητα αυτοκαθορισμού του ατόμου σε έναν δεύτερο χρόνο, στην εφηβική ή πρώιμη νεανική ηλικία, δύναται και είναι χρήσιμο να πραγματοποιηθεί μέσω της μουσικής (Adamec & Darrow, 2012). Ειδικότερα, μέσω της εκπαίδευσης στη μουσική μπορούν να αναπτυχθούν από πολύ μικρή ακόμη ηλικία όχι μόνον οι δεξιότητες αυτονομίας, αυτορρύθμισης και αυτεπίγνωσης, αλλά και μια σειρά άλλων επιμέρους δεξιοτήτων που σχετίζονται με την ικανότητα αυτοκαθορισμού, όπως α) η αυτοπεποίθηση, β) η δημιουργικότητα, γ) η ευελιξία-προσαρμοστικότητα και δ) η αυτοεκτίμηση (ό.π). Η ενίσχυση των δεξιοτήτων αυτών μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω απλών τεχνικών που μπορούν να εφαρμοστούν στο μάθημα της μουσικής, όπως με την κινητοποίηση των μαθητών να συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία σχεδιασμού του μαθήματος, την ενίσχυσή τους ώστε να εκφράζουν με σαφήνεια τη γνώμη ή την επιθυμία τους και να τις υποστηρίζουν, ή ακόμη και με την ενίσχυση των δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων των μαθητών, ζητώντας τους να αναγνωρίσουν ζητήματα που ανακύπτουν κατά τη διάρκεια του μαθήματος μουσικής και να προτείνουν πιθανούς τρόπους για την επίλυση αυτών των ζητημάτων (ό.π).

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε πως μια επιπλέον θεραπευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση είναι η ενίσχυση εκείνων των δεξιοτήτων που δύναται να λειτουργήσουν ως βάση για να δομηθεί η αυτονομία και η ικανότητα αυτοκαθορισμού των μαθητών με αναπτυξιακές ή μαθησιακές δυσκολίες (Adamec & Darrow, 2012). Η σημαντικότητα της διάστασης αυτής καθίσταται σαφής εάν λάβει κανείς υπόψιν του όλες εκείνες τις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσει η

συγκεκριμένη ομάδα μαθητών- το «στοίχημα» για αυτονομία και για ανάπτυξη της ικανότητας να λαμβάνει κανείς σημαντικές αποφάσεις και να κατευθύνει τη ζωή του προς έναν συγκεκριμένο στόχο ή επιθυμία αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία για τους μαθητές με αναπτυξιακές ή μαθησιακές δυσκολίες, οι οποίοι συχνά αισθάνονται ότι δεν είναι σε θέση να καθορίσουν οι ίδιοι την πορεία που πρόκειται να λάβει η ζωή τους (ό.π).

Τέλος, μια ιδιαίτερα σημαντική θεραπευτική διάσταση της μουσικής στην πρόωμη παρέμβαση είναι η ικανότητα του μέσου αυτού να ενισχύει τις κοινωνικές δεξιότητες παιδιών με αναπτυξιακές δυσκολίες. Ειδικότερα, η Gooding (2009) προτείνει, σε αντίστοιχο άρθρο της, πως το μάθημα της μουσικής σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης στα οποία φοιτούν και μαθητές με αναπτυξιακές δυσκολίες μπορεί να αποτελέσει ένα ιδιαίτερα γόνιμο έδαφος για να αναπτυχθούν οι κοινωνικές δεξιότητες παιδιών με αναπτυξιακές δυσκολίες. Η εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων στα παιδιά αυτά μπορεί να πραγματοποιηθεί με μια σειρά μουσικών δραστηριοτήτων που θα στοχεύουν στην εμφάνιση συγκεκριμένων επιθυμητών συμπεριφορών κάθε φορά, όπως το να περιμένει κανείς τη σειρά του και να μην διακόπτει τον άλλο (turn-taking behaviors) κατά τη διάρκεια είτε μιας συνομιλίας, είτε ενός παιχνιδιού, το να ακούει και να ακολουθεί τις εντολές του δασκάλου ή τους κανόνες ενός παιχνιδιού, να τηρεί βασικούς κανόνες ευγένειας κ.ο.κ. (ό.π).

Η αποτελεσματικότητα της μουσικής στην ενίσχυση τόσο των βασικών, όσο και πιο σύνθετων κοινωνικών δεξιοτήτων σε παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες έγκειται στο γεγονός ότι το μέσο αυτό αποτελεί ένα «μη απειλητικό» για τα παιδιά εργαλείο μάθησης, καθώς δεν απαιτούνται ιδιαίτερες δεξιότητες (π.χ., γλωσσικές, νοητικές κ.ο.κ.) προκειμένου να συμμετέχει ένα παιδί με επιτυχία σε μια μουσική δραστηριότητα (Gooding, 2009). Ως εκ τούτου, τα παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες έχουν τη δυνατότητα, στα πλαίσια του μαθήματος μουσικής, να συμμετέχουν σε ομαδικές δραστηριότητες με τους συνομηλικούς τους δίχως να ανησυχούν για τις επιδόσεις τους, ή για το βαθμό στον οποίο θα καταφέρουν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της υπό υλοποίηση δραστηριότητας, παρακάμπτοντας με αυτόν τον τρόπο το «αναπτυξιακό κενό» ανάμεσα στους μαθητές αυτούς και τους τυπικής ανάπτυξης συμμαθητές τους (ό.π).

2.2 Οι εκπαιδευτικές διαστάσεις της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση

Με βάση τις πληροφορίες που παρατέθηκαν στην προηγούμενη υποενότητα, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως η μουσική στοχεύει στην ανάπτυξη συγκεκριμένων δεξιοτήτων στην πρώιμη παρέμβαση, όπως είναι η βελτίωση των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων κ.ο.κ. Στη δεύτερη αυτή υποενότητα επιχειρούμε να παρουσιάσουμε τις εκπαιδευτικές διαστάσεις της μουσικής στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης, να παρουσιάσουμε δηλαδή τις δεξιότητες που σχετίζονται με την εκπαίδευση, στον οποίο η μουσική στοχεύει στην πρώιμη παρέμβαση.

Μια πρώτη δέσμη δεξιοτήτων φαίνεται να συνδέεται με την ενίσχυση της ικανότητας για φωνολογική ενημερότητα και κατανόηση της δομής της γλώσσας (Anvari, Trainor, Woodside & Levy, 2002). Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως οι δεξιότητες που απαιτούνται προκειμένου για την κατανόηση της δομής της μουσικής είναι οι ίδιες με εκείνες που απαιτούνται για την κατανόηση της δομής της γλώσσας (Anvari et al., 2002). Ειδικότερα, τόσο για την κατανόηση της δομής της μουσικής όσο και για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο είναι δομημένη η γλώσσα, το παιδί χρειάζεται να κατανοήσει πως τα επιμέρους τμήματα από τα οποία αποτελείται ένα μουσικό κομμάτι (οι νότες) ή ένα κείμενο (τα φωνήματα) συντίθεται και συνδυάζονται μεταξύ τους ακολουθώντας συγκεκριμένους κανόνες και δομή (ό.π). Με βάση τα παραπάνω, ένας από τους εκπαιδευτικούς στόχους τους οποίους καλείται να επιτελέσει η μουσική στην πρώιμη παρέμβαση είναι η εγκαθίδρυση των βάσεων που είναι απαραίτητες για να αναπτύξει ένα παιδί τόσο τις δεξιότητες φωνολογικής ενημερότητας, όσο και τις δεξιότητες κατανόησης της δομής που διέπει το γραπτό και προφορικό λόγο, των κανόνων δηλαδή με βάση τους οποίους συνδυάζονται και συντίθεται τα φωνήματα προκειμένου να συνθέσουν λέξεις και κείμενα (ό.π).

Μία ακόμη, παρεμφερής με την παραπάνω, εκπαιδευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση σχετίζεται με τη θετική σχέση που παρατηρείται ανάμεσα στη μουσική εκπαίδευση και την ικανότητα αποκωδικοποίησης λέξεων που αναπτύσσει το παιδί (Corrigal & Trainor, 2011). Πιο συγκεκριμένα, η μουσική εκπαίδευση φαίνεται να ενισχύει την ικανότητα των παιδιών να αποκωδικοποιούν τις λέξεις που ακούν, μια

συνθήκη που θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων που απαιτούνται για τη δόμηση της αναγνωστικής ικανότητας (ό.π). Στη βάση αυτού, παρατηρούμε πως μία δεύτερη εκπαιδευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση είναι η ενίσχυση (ή η ανάπτυξη) της ικανότητας του παιδιού να αποκωδικοποιεί λέξεις (ό.π).

Μία τρίτη οδός μέσω της οποίας ενισχύεται η εκπαιδευτική διαδικασία σε παιδιά προσχολικής ηλικίας μέσω της μουσικής είναι μέσω της ενίσχυσης των μνημονικών δεξιοτήτων των παιδιών (Peng Loy- Ee et al., 2015). Ειδικότερα, τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών υποδεικνύουν πως η μουσική ενισχύει τις δεξιότητες κωδικοποίησης, αποθήκευσης και ανάκλησης πληροφοριών, δεξιότητες οι οποίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο τόσο στην εκπαιδευτική διαδικασία γενικότερα όσο και στην ανάπτυξη της αναγνωστικής ικανότητας ειδικότερα (ό.π). Ως εκ τούτου, μια τρίτη εκπαιδευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση είναι η ενίσχυση των μνημονικών δεξιοτήτων και κατ' επέκταση η ενίσχυση της αναγνωστικής ικανότητας των παιδιών προσχολικής ηλικίας (ό.π).

Τέλος, μια ακόμη εκπαιδευτική διάσταση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση σχετίζεται με την ενίσχυση της ικανότητας των παιδιών να αναγνωρίζουν τη μορφολογική- συντακτική δομή μιας πρότασης – και κατ' επέκταση να παράγουν δομημένες, με νόημα προτάσεις στο γραπτό και προφορικό τους λόγο (Gordon, Shivers, Wieland, Kotz, Yoder & McAuley, 2014). Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα μιας έρευνας με δείγμα 25 μαθητές τυπικής ανάπτυξης που φοιτούσαν στην πρώτη τάξη του δημοτικού (ήταν δηλαδή 6 ετών) υποδεικνύουν μια σαφή, θετική συσχέτιση ανάμεσα στη μουσική εκπαίδευση και την ανάπτυξη των μορφοσυντακτικών δεξιοτήτων των παιδιών, οι οποίες σχετίζονται τόσο με την αναγνωστική ικανότητα, όσο και με τις δεξιότητες παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου (Gordon et al., 2014). Αξίζει να σημειωθεί πως η υπόθεση σχετικά με τα αίτια της θετικής συσχέτισης ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές συνίσταται στο ότι η μουσική εκπαίδευση, με τις ιδιαίτερες απαιτήσεις που προϋποθέτει ως προς τις ακουστικές δεξιότητες (την ακρίβεια και το βαθμό στον οποίο αυτές είναι ανεπτυγμένες) βοηθά στην ανάπτυξη εκείνου του νευρωνικού δικτύου που είναι υπεύθυνο και για την κατανόηση του προφορικού λόγου (ο.π). Λόγω δηλαδή της ενίσχυσης των ακουστικών δεξιοτήτων μέσω της διαρκούς εξάσκησης που απαιτείται

στη μουσική εκπαίδευση, και επειδή οι δεξιότητες αυτές εμπλέκονται και στη διαδικασία κατανόησης του προφορικού λόγου, ενισχύεται, μέσω της μουσικής και η ανάπτυξη του νευρωνικού εκείνου δικτύου που είναι υπεύθυνο για την κατανόηση και παραγωγή λόγου (ο.π).

Αντίστοιχα, οι Ockelford, Welch Zimmermann (2002) υποστηρίζουν πως η χρήση της μουσικής στην εκπαίδευση δύναται να ενισχύσει την κατάκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων από μεριάς των μαθητών. Η ενίσχυση αυτή ενδέχεται να πραγματοποιηθεί μέσω διάφορων οδών και μεθόδων, όπως α) τη χρήση της μουσικής ως ενός δομημένου μέσου για την ενίσχυση της εισροής των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος που προσλαμβάνει ένας μαθητής, β) μέσω της εφαρμογής δεξιοτήτων που μαθαίνει κανείς στα πλαίσια της μουσικής του εκπαίδευσης σε άλλα γνωστικά πεδία, γ) μέσω της αντιστοίχισης των δομικών στοιχείων της μουσικής (νότες) με τα δομικά στοιχεία της γλώσσας (λέξεις) και της προσέγγισης της εκμάθησης της γλώσσας με τον ίδιο τρόπο που προσεγγίστηκε η εκμάθηση της μουσικής ή ακόμη και δ) μέσω της χρήσης της μουσικής ως μέσου για να αποκτήσει ενδιαφέρον ο μαθητής για άλλες κουλτούρες και πολιτισμούς και τη διεύρυνση των γνώσεών του σε αυτόν τον τομέα (Ockelford et al., 2002).

1.3 Θεραπευτικές εφαρμογές της μουσικής

1.3.1 Θεραπευτικές εφαρμογές της μουσικής σε παιδιά σχολικής ηλικίας

Τα αποτελέσματα μιας έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε 52 ειδικά σχολεία στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1999-2000 υποδεικνύουν αφενός πως η μουσική χρησιμοποιείται ευρέως στα ειδικά σχολεία της συγκεκριμένης χώρας τόσο ως εκπαιδευτικό όσο και ως θεραπευτικό μέσο, με σημαντικά κάποιες φορές αποτελέσματα για την απόκτηση γνωστικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, αφετέρου πως η χρήση αυτή τείνει να γίνεται με αποσπασματικό και μη οργανωμένο τρόπο (Ockelford et al., 2002).

Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω ερευνητική ομάδα επιχείρησε να διερευνήσει το βαθμό στον οποίο ειδικά σχολεία σε διάφορες περιοχές της Μεγάλης Βρετανίας αξιοποιούσαν τη μουσική ως εκπαιδευτικό ή θεραπευτικό μέσο, καθώς επίσης και το βαθμό στον οποίο το μέσο αυτό δύνατο να ενισχύσει τα εκπαιδευτικά ή θεραπευτικά αποτελέσματα για τους μαθητές. Προκειμένου για την εξυπηρέτηση αυτού του στόχου, οι ερευνητές επικοινωνήσαν με μια πληθώρα σχολείων από διάφορες περιοχές της Μεγάλης Βρετανίας, 52 εκ των οποίων δέχτηκαν να συμμετέχουν στην έρευνα απαντώντας στα ερωτηματολόγια που αποτελούσαν το βασικό εργαλείο της εν λόγω μελέτης.

Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην εν λόγω έρευνα υποδεικνύουν πως οι περισσότερες από τις σχολικές μονάδες που συμμετείχαν σε αυτή αξιοποιούσαν τη μουσική στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες των μαθητών: οι μαθητές συμμετείχαν σε μαθήματα μουσικής τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα, ενώ πέραν της εκπαίδευσης στον τομέα αυτό ως ξεχωριστό πεδίο εκπαίδευσης, η μουσική αξιοποιούντο συχνά και ως μέσο ενίσχυσης της γνώσης σε άλλα μαθήματα, όπως π.χ. η εκμάθηση της γλώσσας. Αντίστοιχα, αξίζει να σημειωθεί πως τα περισσότερα από τα σχολεία που συμμετείχαν διέθεταν τον κατάλληλο εξοπλισμό (από ειδικά διαμορφωμένους χώρους όπου πραγματοποιούνταν τα μαθήματα μουσικής, έως μια ποικιλία μουσικών+ οργάνων που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν οι μαθητές) ώστε

να μπορούν να υποστηρίξουν την αξιοποίηση της μουσικής ως εκπαιδευτικό μέσο (Ockelford et al., 2002).

Τέλος, σε ό,τι αφορά τα αποτελέσματα που η χρήση της μουσικής είχε είτε ως ξεχωριστό εκπαιδευτικό πεδίο, είτε ως μέσο ενίσχυσης της απόκτησης γνωστικών ή συναισθηματικών δεξιοτήτων για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, σύμφωνα με όσα αναφέρουν οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα, η μουσική δύναται να ενισχύσει την εξυπηρέτηση τόσο εκπαιδευτικών, όσο και θεραπευτικών στόχων (Ockelford et al., 2002). Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες στην έρευνα έτειναν να εστιάζουν περισσότερο στα θετικά απότοκα της μουσικής σε ό,τι αφορά την ενίσχυση της συναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών καθώς επίσης και την απόκτηση κοινωνικών, επικοινωνιακών και κινητικών δεξιοτήτων από μεριάς των μαθητών, και λιγότερο στο βαθμό στον οποίο η εκπαίδευση στη μουσική είχε ως αποτέλεσμα την εκμάθηση μουσικών δεξιοτήτων (ό.π). Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην εν λόγω έρευνα, η μουσική αποτελεί ένα ιδιαίτερα ισχυρό μέσο ενίσχυσης της εκπαίδευσης σε κοινωνικές, συναισθηματικές, επικοινωνιακές και κινητικές δεξιότητες για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (ό.π).

Παρομοίως, τα αποτελέσματα μιας ακόμη έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε ένα μικρό δείγμα τεσσάρων μαθητών ηλικίας 6-9 ετών που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού υποδεικνύουν πως η μουσική μπορεί να αποτελέσει ένα μέσο ενίσχυσης της διαδικασίας ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων σε αυτόν τον πληθυσμό (Brownell, 2002). Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω έρευνα επιχείρησε να μελετήσει το βαθμό στον οποίο ο συνδυασμός της μουσικής με μια ακόμη μορφή παρέμβασης, εκείνη των κοινωνικών ιστοριών, θα ενίσχυσε την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων σε μαθητές του δημοτικού σχολείου. Προκειμένου για την εξυπηρέτηση αυτού του στόχου, η διεξάγουσα την έρευνα χορήγησε την παρέμβαση των κοινωνικών ιστοριών σε τέσσερα παιδιά ηλικίας 6-9 ετών σε τρεις συνθήκες: α) σε μορφή ανάγνωσης (η ερευνήτρια διάβαζε δυνατά την κοινωνική ιστορία στο μαθητή) ή β) σε μουσική μορφή (η ερευνήτρια τραγουδούσε, αντί να διαβάζει, την ιστορία στο μαθητή με τη συνοδεία μίας κιθάρας) (ό.π).

Αξίζει να σημειωθεί πως η παρέμβαση των κοινωνικών ιστοριών αποτελεί μια δομημένη παρέμβαση όπου επιλέγεται μια κοινωνική συμπεριφορά – στόχος (π.χ., η ικανότητα να ακολουθεί κανείς τις οδηγίες του δασκάλου του) και στη συνέχεια επιχειρείται να παρουσιαστεί το «κοινωνικό σενάριο» για αυτή τη συμπεριφορά υπό τη μορφή μίας σύντομης ιστορίας, στα πλαίσια της οποίας παρουσιάζονται στο παιδί με απλό και κατανοητό τρόπο οι συνθήκες υπό τις οποίες θα κληθεί να επιδείξει αυτή τη συμπεριφορά, ο τρόπος με τον οποίο θα το κάνει και τα αποτελέσματα που αναμένεται να έχει η συμπεριφορά αυτή (ό.π). Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές ιστορίες φαίνεται να αποτελούν έτοιμα, απλά και κατανοητά κοινωνικά σενάρια τα οποία διδάσκονται τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες προκειμένου να αναπτύξουν συγκεκριμένες, επιθυμητές κοινωνικές συμπεριφορές.

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν πως σε εκείνες τις περιπτώσεις που η κοινωνική ιστορία παρουσιάζοταν υπό τη μορφή τραγουδιού, με συνοδεία μουσικής, ήταν ελαφρώς πιο εύκολο για τους μαθητές που συμμετείχαν τόσο να παρακολουθήσουν και να κατανοήσουν τη ροή της ιστορίας, όσο και να εγκαθιδρύσουν τη νέα συμπεριφορά – στόχο. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο, ότι και σε εκείνες τις περιπτώσεις που η κοινωνική ιστορία παρουσιάζοταν με αφηγηματικό τρόπο, η συμπεριφορά – στόχος εμφανιζόταν μεν, με περισσότερη δυσκολία δε. Σε γενικές γραμμές, τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας υποδεικνύουν πως δεν παρουσιάστηκαν δραματικές διαφορές ανάμεσα στις δύο πειραματικές συνθήκες (αφηγηματική και μουσική παρουσίαση των κοινωνικών ιστοριών), παρά μόνο στη μία από τις τέσσερις μελέτες περίπτωσης από τις οποίες αποτελούνταν η εν λόγω έρευνα (Brownell, 2002). Παρόλα αυτά, η διεξάγουσα την έρευνα υπογραμμίζει πως η μουσική αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο ενίσχυσης της διαδικασίας ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων, ιδιαίτερα για τα παιδιά που έχουν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού (ό.π). Οι βασικότεροι λόγοι για τους οποίους η μουσική φαίνεται να αποτελεί ένα ιδιαίτερα βοηθητικό εκπαιδευτικό και θεραπευτικό μέσο είναι αφενός το γεγονός ότι τα παιδιά που έχουν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού συνήθως αντιδρούν με θετικότερο τρόπο σε μουσικά σε σχέση με άλλα ακουστικά ερεθίσματα, αφετέρου το γεγονός ότι οι ικανότητες πρόσληψης και επεξεργασίας μουσικών ερεθισμάτων είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένες στα

παιδιά αυτά, συχνά σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης (ό.π).

1.3.2 Θεραπευτικές εφαρμογές της μουσικής σε εφήβους και νεαρούς ενήλικες

Μία δέσμη δεξιοτήτων που επηρεάζεται αρνητικά από την εμφάνιση των διαταραχών στο φάσμα του αυτισμού είναι εκείνη των κοινωνικών δεξιοτήτων: παιδιά που έχουν λάβει τη συγκεκριμένη διάγνωση δυσκολεύονται σε μεγάλο βαθμό τόσο να εμπλακούν, όσο και να διατηρήσουν θετικές σχέσεις με τους άλλους, είτε πρόκειται για συμμαθητές ή δασκάλους, είτε ακόμη και για πρόσωπα του οικογενειακού τους περιβάλλοντος (Eren, 2015). Αρκετοί είναι εκείνοι οι ερευνητές που υποστηρίζουν πως οι δυσκολίες στην ανάπτυξη και δόμηση κοινωνικών σχέσεων που τα άτομα με αυτισμό αντιμετωπίζουν, βασίζονται σε ελλείμματα σε δεξιότητες που προϋποτίθενται της ανθρώπινης επαφής και διάδρασης, όπως οι δεξιότητες επιλεκτικής προσοχής, διατήρησης της βλεμματικής επαφής, κατανόησης των εκφράσεων του προσώπου κ.ο.κ. (ό.π). Στη βάση αυτών των ελλειμάτων, και βασιζόμενη σε διαθέσιμα δεδομένα που υποδεικνύουν πως η μουσικοθεραπεία δύναται να έχει θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη των επιμέρους δεξιοτήτων που προϋποτίθενται της ανθρώπινης διάδρασης, η Eren (2015), επιχείρησε να διερευνήσει την αποτελεσματικότητα μιας δομημένης μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης στην ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων σε εφήβους με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού.

Ειδικότερα, στη συγκεκριμένη έρευνα συμμετείχαν 6 έφηβοι οι οποίοι έλαβαν μια παρέμβαση αποτελούμενη από 8 συνεδρίες διάρκειας 90 λεπτών που πραγματοποιούνταν δύο φορές το μήνα. Κατά τη διάρκεια των μουσικοθεραπευτικών αυτών συνεδριών οι έφηβοι συμμετείχαν σε δυαδικές δραστηριότητες (π.χ., καθρέφτισμα των κινήσεων του άλλου), σε ομαδικές δραστηριότητες (π.χ., σχηματίζουμε έναν κύκλο και μεταφέρουμε ένα αντικείμενο από τη μία μεριά του κύκλου στην άλλη διατηρώντας στις κινήσεις το ρυθμό της μουσικής που ακούμε), καθώς επίσης και σε δημιουργικές, αυτοσχεδιαστικές, χορευτικές και ρυθμικές δραστηριότητες (Eren, 2015).

Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως η παρέμβαση είχε ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων

των εφήβων (ό.π). Ειδικότερα, από την παρακολούθηση των βιντεοσκοπημένων συνεδριών η ερευνήτρια είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει πως μέρα με τη μέρα, η ικανότητα των εφήβων να εμπιστευτούν την ομάδα και τη διαδικασία, καθώς επίσης και η επιθυμία και η προθυμία τους να συμμετέχουν στις δραστηριότητες αυξανόταν σταδιακά.Ενώ στην αρχή της διαδικασίας οι συμμετέχοντες ήταν πολύ διστακτικοί και απόμακροι από την ομάδα και τις δραστηριότητές της, σταδιακά εμπιστεύτηκαν τη διαδικασία και επέδειξαν προθυμία να συμμετέχουν στις δραστηριότητες (ό.π).

Η μετακίνηση αυτή επέτρεψε στους συμμετέχοντες να βιώσουν μια σημαντική βελτίωση στις κοινωνικές και επικοινωνιακές τους δεξιότητες, σε τομείς όπως η ικανότητα αυτο- έκφρασης, η δυνατότητα να ανταποκρίνονται όταν τους απευθύνεται ο λόγος, η διατήρηση της βλεμματικής επαφής και ο συντονισμός των κινήσεων.Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν επίσης μια βελτίωση και σε πιο σύνθετες πλευρές της ανθρώπινης επαφής και επικοινωνίας, όπως η συμμετοχή στη διαδικασία λήψης μιας ομαδικής απόφασης και η αναγνώριση της διαφορετικότητας των άλλων (Eren, 2015).

Τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας υποδεικνύουν πως οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις δύνανται να έχουν θετικά αποτελέσματα για την ενίσχυση της ψυχικής υγείας και ισορροπίας εφήβων και νεαρών ενηλίκων με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού (Hillier, Greher, Poto & Dougherty, 2011). Ειδικότερα, η συγκεκριμένη ερευνητική ομάδα επιχείρησε να μελετήσει την αποτελεσματικότητα μιας μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης στη μείωση των επιπέδων άγχους που παιδιά και έφηβοι με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού βίωναν, τη βελτίωση της αυτοεκτίμησής τους και τη βελτίωση των σχέσεων που δομούσαν με τους συνομηλίκους τους (Hillier et al., 2011). Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 22 έφηβοι και νεαροί ενήλικες ηλικίας 13-29 ετών που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού, 18 εκ των οποίων ήταν άνδρες και 4 γυναίκες (ό.π).

Το πρόγραμμα παρέμβασης που εφαρμόστηκε στα πλαίσια της συγκεκριμένης έρευνας αποτελούνταν από οκτώ εβδομαδιαίες, ομαδικές μουσικοθεραπευτικές συνεδρίες διάρκειας 90 λεπτών.Κατά τη διάρκεια των συνεδριών αυτών, οι συμμετέχοντες επιδίδονταν σε δραστηριότητες εκμάθησης και παραγωγής μουσικής,

όπως η αναγνώριση των μουσικών τεχνικών που εφαρμόζονται σε ένα τραγούδι, η σύνθεση ενός νέου μουσικού κομματιού, ή ο πειραματισμός με διάφορα μουσικά όργανα . Στόχος των δραστηριοτήτων αυτών ήταν να δοθεί η ευκαιρία στους συμμετέχοντες να βιώσουν την εμπειρία της επίτευξης ενός συγκεκριμένου έργου, της δημιουργικότητας και της αποδοχής από τους συνομηλίκους (Hillier et al., 2011). Προκειμένου για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της παρέμβασης, τόσο οι συμμετέχοντες όσο και οι γονείς ή κηδεμόνες τους συμπλήρωσαν αυτοαναφορικά ψυχομετρικά εργαλεία αξιολόγησης των επιπέδων άγχους, της αυτοεκτίμησης και της ικανοποίησης από τις διαπροσωπικές σχέσεις (ό.π).

Τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας υποδεικνύουν πως α) τα επίπεδα του άγχους που οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι βίωναν μειώθηκαν σημαντικά μετά την εφαρμογή της παρέμβασης, β) παρατηρήθηκε μια αύξηση της αυτο-αναφερόμενης αυτοεκτίμησης στους συμμετέχοντες μετά την εφαρμογή της παρέμβασης και γ) η κοινωνική συμπεριφορά των συμμετεχόντων απέναντι τόσο στους συνομηλίκους τους όσο και στα μέλη του οικογενειακού τους περιβάλλοντος ήταν θετικότερη μετά την εφαρμογή της παρέμβασης (ό.π). Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν, με άλλα λόγια, μια σημαντική θετική ενίσχυση της ψυχικής υγείας των συμμετεχόντων, όπως αυτή υποδηλώνεται από τα μειωμένα επίπεδα άγχους, την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και τη βελτίωση της κοινωνικής συμπεριφοράς των συμμετεχόντων στην έρευνα (ό.π).

1.4 Σκοπός της έρευνας- ερευνητικά ερωτήματα

Με βάση τα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας, παρατηρείται ότι η μουσική ως θεραπευτική και εκπαιδευτική παρέμβαση συμβάλει θετικά στην ανάπτυξη των παιδιών από την βρεφική μέχρι την ενήλικη ζωή και έχει μελετηθεί εκτενώς ειδικά για την σχολική και εφηβική ηλικία. Από την άλλη η πρώιμη παρέμβαση είναι ένας τομέας που αναπτύχθηκε μετά την δεκαετία του 80' και για αυτό η συγκεκριμένη εργασία μελετά τις θεραπευτικές και εκπαιδευτικές εφαρμογές της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση, σε παιδιά ηλικίας 0-6 ετών. Πιο συγκεκριμένα, στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση του βαθμού, στον οποίο η εφαρμογή της μουσικής, είτε θεραπευτικά είτε εκπαιδευτικά στην πρώιμη παρέμβαση, δύναται να έχει θετικά

αποτελέσματα στην ανάπτυξη των κοινωνικών, επικοινωνιακών, γνωστικών και κιναισθητικών δεξιοτήτων των παιδιών με αναπτυξιακή αναπηρία.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται για την παρούσα έρευνα είναι τα εξής:

E1: Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα θεραπευτικά και εκπαιδευτικά μουσικά προγράμματα στην πρώιμη παρέμβαση;

E2: Σε ποιες δεξιότητες (κοινωνικές, επικοινωνιακές κ.λπ.) εστιάζουν τα μουσικά προγράμματα στην πρώιμη παρέμβαση;

E3: Σε ποιες αναπτυξιακές αναπηρίες εστιάζουν τα μουσικά προγράμματα στην πρώιμη παρέμβαση;

E4: Ποια στοιχεία των μουσικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης αναδεικνύουν την αποτελεσματικότητά τους; (π.χ. εμπλοκή οικογένειας, η διάρκεια του προγράμματος)

Κεφάλαιο 2: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1 Ερευνητική στρατηγική

Προκειμένου για την εξυπηρέτηση του παραπάνω στόχου, επιλέχθηκε να ακολουθηθεί η διαδικασία της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να διερευνηθεί η αποτελεσματικότητα των μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης προχωρήσαμε στη συστηματική ανασκόπηση των διαθέσιμων βιβλιογραφικών δεδομένων, όπως αυτά προκύπτουν τόσο από εμπειρικές όσο και από βιβλιογραφικές μελέτες.

Η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης επιλέχθηκε για πολλαπλούς λόγους. Εν πρώτοις, η εν λόγω μέθοδος αξιολογείται σε εκείνες τις περιπτώσεις που ο ερευνητής επιθυμεί να παρουσιάσει με έναν συνεκτικό και οργανωμένο τρόπο την ερευνητική δουλειά που έχει πραγματοποιηθεί σε ένα επιστημονικό πεδίο (Hart, 1998). Δεύτερον, η ανασκόπηση αυτή της ερευνητικής δουλειάς που έχει πραγματοποιηθεί σε ένα συγκεκριμένο πεδίο βοηθά στην ενίσχυση της γνώσης μας για το υπό διερεύνηση ζήτημα, καθώς θέτει τις βάσεις για την ανάδυση θεωριών, ενώ παράλληλα εντοπίζει τομείς ενός συγκεκριμένου ερευνητικού θέματος που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης (Webster & Watson, 2002). Τέλος, η βιβλιογραφική ανασκόπηση θέτει τις βάσεις για τη διενέργεια περαιτέρω ερευνών σε ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο, καθώς, προκειμένου να προχωρήσει κανείς στη διεξαγωγή μιας έρευνας, χρειάζεται πρώτα να έχει κατανοήσει την ερευνητική δουλειά που έχει ήδη πραγματοποιηθεί σε αυτό το πεδίο, να έχει ερμηνεύσει τα αποτελέσματα της δουλειάς αυτής και να εντοπίσει τα κενά ή τις ασάφειες, προκειμένου η έρευνά του να είναι όσο το δυνατόν πιο στοχευμένη (Boote & Beile, 2005).

Στη βάση των παραπάνω πληροφοριών, η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης κρίθηκε ως η πλέον κατάλληλη για την εξυπηρέτηση του σκοπού της έρευνάς μας, ενώ παράλληλα υποστηρίζεται και η σημαντικότητα της έρευνάς μας, που

αναμένεται να ενισχύσει τις γνώσεις μας αναφορικά με τις εφαρμογές και την αποτελεσματικότητα της μουσικής στην πρόωμη παρέμβαση.

2.2. Δείγμα της έρευνας

Τα κριτήρια για να συμπεριληφθεί κάποια έρευνα στην παρούσα εργασία ήταν τα εξής:

- Η έρευνα έπρεπε να έχει ως αντικείμενο την μουσική ως εργαλείο παρέμβασης στην πρόωμη παρέμβαση (ήτοι, σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, 0-6 ετών).
- Η έρευνα έπρεπε να είναι είτε εμπειρική – πειραματική, είτε βιβλιογραφική.
- Η έρευνα έπρεπε να έχει δημοσιευθεί σε κάποιο επιστημονικό περιοδικό
- Η δημοσίευση της έρευνας έπρεπε να έχει πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων 20 ετών, ήτοι από το 1999 και έπειτα.

2.3 Διαδικασία και εργαλεία συλλογής δεδομένων

Η αναζήτηση των άρθρων πραγματοποιήθηκε σε διαδικτυακούς τόπους όπου υπάρχουν διαθέσιμες επιστημονικές έρευνες, όπως το google scholar, pubmed, scopus κ.ά. Από την αρχική αναζήτηση στις διαδικτυακές αυτές πλατφόρμες προέκυψαν 48 άρθρα, 23 εκ των οποίων απορρίφθηκαν, είτε επειδή το δείγμα τους αποτελούνταν από παιδιά σχολικής ηλικίας, εφήβους ή νεαρούς ενήλικες, είτε επειδή είχαν δημοσιευθεί πριν από το 1999.

Η διαδικασία αξιολόγησης των άρθρων με βάση τα κριτήρια που παρατίθενται στην προηγούμενη παράγραφο οδήγησε στην καταγραφή 10 άρθρων, τα αποτελέσματα των οποίων παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου. Δέκα από τις μελέτες που επιλέχθηκε να παρουσιαστούν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας είναι εμπειρικές, ενώ οι υπόλοιπες πέντε αποτελούν βιβλιογραφικές μελέτες (βλ πίνακα 1).

Κεφάλαιο 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1 Ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών

Οι έρευνες επιλέχθηκε να παρουσιαστούν βάσει αφενός των δεξιοτήτων που στοχεύουν να ενισχύσουν, αφετέρου της χρονολογίας έκδοσής τους. Στη βάση αυτών των κριτηρίων, το παρόν κεφάλαιο χωρίζεται σε τρεις υποενότητες: στην πρώτη παρουσιάζονται εκείνες οι έρευνες που ως στόχο έχουν την ενίσχυση των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών με αναπτυξιακές διαταραχές.

Στη δεύτερη υποενότητα παρουσιάζονται εκείνες οι έρευνες στις οποίες οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις, ανεξάρτητα από τις δεξιότητες των οποίων την ενίσχυση είχαν στόχο, αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος πρώιμης παρέμβασης. Οι έρευνες αυτές επιλέχθηκε να παρουσιαστούν σε μια ξεχωριστή υποενότητα, καθώς θεωρήθηκε από την υπογράφουσα την εργασία πως τα αποτελέσματά τους προσφέρουν μεν κάποια στοιχεία αναφορικά με την αποτελεσματικότητα της μουσικής ως μέσο πρώιμης παρέμβασης, ωστόσο δεν πρόκειται για έρευνες που έχουν μελετήσει αμιγώς το μέσο – αντίθετα, αποτελούν έρευνες που έχουν συμπεριλάβει τη μουσικοθεραπεία ως κομμάτι ενός ευρύτερου προγράμματος πρώιμης παρέμβασης.

Τέλος, στην τρίτη ενότητα του κεφαλαίου παρουσιάζονται εκείνες οι έρευνες που αξιοποίησαν τη μουσική ως μέσο πρώιμης παρέμβασης σε ομάδες παιδιών υψηλού κινδύνου. Οι έρευνες αυτές επιλέχθηκε να παρουσιαστούν σε μια ξεχωριστή ενότητα, καθώς περιλαμβάνουν πληροφορίες για την εφαρμογή της μουσικής ως μέσο πρόληψης στην προσχολική ηλικία. Σε κάθε περίπτωση, και στις τρεις ενότητες οι έρευνες παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά.

3.1.1 Επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες

Η πιο πρόσφατη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε ένα δείγμα παιδιών προσχολικής ηλικίας (5-7) που είχαν λάβει τη διπλή διάγνωση της διαταραχής αυτιστικού φάσματος και νοητικής υστέρησης επιχείρησε να διερευνήσει το βαθμό στον οποίο μια μουσική

παρέμβαση που θα αξιοποιούσε τεχνολογικά μέσα θα είχε κάποιο θετικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη τόσο των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών, όσο και της ικανότητάς τους να στρέφουν και να δεσμεύουν την προσοχή τους στο περιβάλλον τους (Kossynaki & Curran, 2018). Η εν λόγω έρευνα έλαβε τη μορφή της μελέτης περίπτωσης – παρουσιάστηκαν, δηλαδή, στα πλαίσιά της, οι μελέτες περίπτωσης πέντε παιδιών που είχαν λάβει τη διπλή διάγνωση του αυτισμού και της νοητικής υστέρησης και συμμετείχαν στο πρόγραμμα παρέμβασης για την ενίσχυση των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων που συνδύαζε μουσικά και τεχνολογικά μέσα (ό.π).

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν οι πέντε μαθητές που προαναφέρθηκαν και πέντε καθηγητές τους – όλο το δείγμα προερχόταν από μία σχολική μονάδα στη Μεγάλη Βρετανία (ό.π). Οι δάσκαλοι που συμμετείχαν στην έρευνα παρείχαν πληροφορίες στους διεξάγοντες σχετικά τόσο με τη σοβαρότητα των διαταραχών από τις οποίες υπέφεραν τα παιδιά όσο και σχετικά με τις γνωστικές, κοινωνικές και επικοινωνιακές τους δεξιότητες (ό.π). Βασικό εργαλείο της έρευνας αποτέλεσαν τα Cosmo units, τεχνολογικά gadgets που είναι προγραμματισμένα να παράγουν μουσικούς ήχους και να συνδέονται με έναν κεντρικό υπολογιστή (ό.π). Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα παρέμβασης εκτεινόταν από αυτοσχεδιαστικές δραστηριότητες παραγωγής μουσικής, δραστηριότητες που είχαν ως στόχο την ανάπτυξη των δεξιοτήτων κιναισθητικού ελέγχου, έως τη συμμετοχή των παιδιών σε διαδραστικά παιχνίδια με τους ερευνητές που ως στόχο είχαν την ανάπτυξη των δεξιοτήτων συνεργατικού παιχνιδιού (ό.π). Οι δραστηριότητες αυτές πραγματοποιήθηκαν σε 10 συνεδρίες των 12 λεπτών, οι οποίες λάμβαναν χώρα δύο φορές την εβδομάδα, για πέντε εβδομάδες (ό.π).

Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως τόσο οι επικοινωνιακές δεξιότητες, όσο και η ικανότητα των παιδιών να στρέφουν και να διατηρούν την προσοχή τους στο περιβάλλον τους, ενισχύθηκαν μετά το πέρας του προγράμματος παρέμβασης – αυτή η αλλαγή, ωστόσο, έλαβε χώρα μετά το δεύτερο μισό του προγράμματος παρέμβασης, ενώ στις πρώτες πέντε περίπου συνεδρίες παρατηρήθηκαν πολλές διακυμάνσεις ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούσαν τα παιδιά στα μουσικά ερεθίσματα. Οι ερευνητές υποθέτουν πως οι διακυμάνσεις στον τρόπο που αντιδρούσαν τα παιδιά στα μουσικά ερεθίσματα κατά τη διάρκεια των πρώτων συνεδριών οφείλονταν

στη μη εξοικειώσή τους τόσο με τα cosmo units, όσο και με την ερευνητική ομάδα- μόλις τα παιδιά είχαν το χρόνο να εξοικειωθούν με το ερευνητικό περιβάλλον, μετά τις πρώτες συνεδρίες, το πρόγραμμα παρέμβασης επέδειξε θετικά αποτελέσματα (Kossynaki & Curran, 2018).

Παρομοίως, τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας στην οποία συμμετείχαν επίσης παιδιά που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού, υποδεικνύουν πως μια δομημένη μουσικοθεραπευτική παρέμβαση δύναται να ενισχύσει τις δεξιότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης των παιδιών αυτών (Thompson, McFerran & Gold, 2014). Πιο συγκεκριμένα, στόχος της εν λόγω έρευνας ήταν η μελέτη του βαθμού στον οποίο μια δομημένη μουσικοθεραπευτική παρέμβαση που θα απευθύνονταν και θα εφαρμοζόταν σε ολόκληρη την οικογένεια των παιδιών με αναπηρίες αυτιστικού φάσματος θα είχε κάποια θετικά αποτελέσματα στην ενίσχυση των δεξιοτήτων κοινωνικής αλληλεπίδρασής τους (Thompson et al., 2014).

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 23 παιδιά προσχολικής ηλικίας (13-60 μηνών) που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού και οι οικογένειές τους, ενώ σε όλες τις περιπτώσεις τα συμπτώματα της αναπτυξιακής διαταραχής ήταν σοβαρά (Thompson et al., 2014). Το δείγμα χωρίστηκε σε δύο ομάδες, η πρώτη εκ των οποίων, η πειραματική ομάδα, που αποτελούνταν από 12 συμμετέχοντες, έλαβε την οικογενειακή μουσικοθεραπευτική παρέμβαση, παράλληλα με το πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης που ήδη παρακολουθούσε, ενώ αντίστοιχα η ομάδα ελέγχου, αποτελούμενη από τα υπόλοιπα 11 παιδιά του δείγματος, εξακολούθησε να παρακολουθεί το πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης στο οποίο ήδη είχε ενταχθεί ως είχε, δίχως δηλαδή καμία αλλαγή (Thompson et al., 2014).

Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως εκείνοι οι συμμετέχοντες που έλαβαν την οικογενειακή μουσικοθεραπευτική παρέμβαση παρουσίασαν θετικότερες αλλαγές τόσο στον τομέα των δεξιοτήτων κοινωνικής αλληλεπίδρασης, όσο και σε εκείνον της θετικής σχέσης ανάμεσα σε γονείς και παιδί, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν παράλληλα πως η οικογενειακή μουσικοθεραπευτική παρέμβαση δεν είχε κανένα αντίκτυπο στην ενίσχυση των γλωσσικών δεξιοτήτων των παιδιών, ούτε στην γενική ικανότητά τους για

αλληλεπίδραση με το περιβάλλον τους . Με άλλα λόγια, τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως η οικογενειακή μουσικοθεραπευτική παρέμβαση έχει θετικά αποτελέσματα στην ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων και των σχέσεων που δομεί το παιδί με αυτισμό εντός του οικογενειακού του περιβάλλοντος, ενώ η επίδραση της παρέμβασης στην ενίσχυση των δεξιοτήτων αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον εκτός σπιτιού είναι μηδενική (Thompson et al., 2014).

Η χρήση της μουσικής ως θεραπευτικού μέσου έχει διαπιστωθεί ότι συνδέεται θετικά με την αντιμετώπιση των διαταραχών και των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα παιδιά αναπτυξιακές αναπηρίες, όπως εκείνες που εμπίπτουν στο φάσμα του αυτισμού (Kim, Wigram & Gold, 2008). Πιο συγκεκριμένα, τα διαθέσιμα βιβλιογραφικά δεδομένα υποστηρίζουν τις δυνατότητες που η χρήση της μουσικής ως θεραπευτικό εργαλείο παρέχει για την αντιμετώπιση συμπεριφορικών και επικοινωνιακών ελλειμμάτων σε παιδιά στο φάσμα του αυτισμού (Kim et al., 2008). Στη βάση αυτής της διαπίστωσης, μια ομάδα ερευνητών επιχείρησε να μελετήσει τα αποτελέσματα μιας μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης για τη βελτίωση των δεξιοτήτων προσοχής και κατ' επέκταση την ενίσχυση των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων παιδιών που είχαν διαγνωσθεί στο φάσμα του αυτισμού (ό.π).

Δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσαν 15 παιδιά προσχολικής ηλικίας (13 αγόρια και 2 κορίτσια ηλικίας 3-5 ετών) με διαταραχές στο φάσμα του αυτισμού - κατά τη διάρκεια της έρευνας, ωστόσο, πέντε από τα παιδιά αποχώρησαν από τη διαδικασία, με αποτέλεσμα το τελικό δείγμα της έρευνας να διαμορφωθεί στα 10 παιδιά (όλα αγόρια), με μέση ηλικία 50.12 μήνες (Kim et al., 2008). Οι ερευνητική ομάδα επιχείρησε να διερευνήσει την αποτελεσματικότητα μιας αυτοσχεδιαστικής μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης σε σύγκριση με μια παρέμβαση που βασιζόταν στο ελεύθερο παιχνίδι, για τη βελτίωση των δεξιοτήτων προσοχής των παιδιών. Ως εκ τούτου, τα παιδιά έλαβαν και τις δύο μορφές παρέμβασης: αρχικά, τα παιδιά συμμετείχαν σε 12 συνεδρίες αυτοσχεδιαστικής μουσικοθεραπείας, διάρκειας 30 λεπτών, ενώ στη συνέχεια έλαβαν την παρέμβαση των 12 συνεδριών ελεύθερου παιχνιδιού υπό την επιτήρηση των ερευνητών, οι οποίες διαρκούσαν επίσης 30 λεπτά (ό.π).

Τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας υποδεικνύουν πως τόσο η μουσικοθεραπευτική, όσο και η παρέμβαση που βασιζόταν στο ελεύθερο παιχνίδι επέφεραν θετικά αποτελέσματα στη βελτίωση των δεξιοτήτων προσοχής των παιδιών. Ωστόσο, η μουσικοθεραπευτική παρέμβαση είχε πιο θετικά αποτελέσματα στη βελτίωση αυτής της δέσμης δεξιοτήτων, σε σχέση με την παρέμβαση που βασιζόταν στο υπό επιτήρηση ελεύθερο παιχνίδι (Kim et al., 2008).

Ειδικότερα, η μουσικοθεραπευτική παρέμβαση διαπιστώθηκε πως είχε σημαντικά θετικά αποτελέσματα τόσο στη βελτίωση της αυθόρμητης βλεμματικής επαφής, όσο και στη συμμετοχή των παιδιών σε μια διαδραστική συζήτηση με το θεραπευτή (δηλαδή, ο θεραπευτής προκαλούσε την προσοχή των παιδιών, και εκείνα ανταποκρίνονταν). Ωστόσο, η μουσικοθεραπευτική παρέμβαση διαπιστώθηκε πως δεν επέφερε σημαντικές αλλαγές σε πιο σύνθετες δραστηριότητες που απαιτούν τη συνειδητή στροφή της προσοχής στο περιβάλλον, όπως π.χ. κινήσεις που υποδεικνύουν ότι το παιδί έχει παρατηρήσει κάτι συγκεκριμένο στο περιβάλλον του και το δείχνει/διατηρεί σταθερά το βλέμμα του στραμμένο σε αυτό (Kim et al., 2008).

Η δεύτερη έρευνα που εντοπίστηκε αξιοποίησε τις θεραπευτικές ιδιότητες της μουσικής με έναν πιο απλοποιημένο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, μια μικρής εμβέλειας πειραματική μελέτη επιχείρησε να αξιοποιήσει τη μουσική (συγκεκριμένα, το τραγούδι και το ρυθμό) προκειμένου να ενισχύσει τις κοινωνικές δεξιότητες παιδιών προσχολικής ηλικίας (Kern, Wolery & Aldridge, 2007). Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν δύο αγόρια ηλικίας 3,5 και 3,2 ετών αντίστοιχα, που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού (Kern et al., 2007). Οι ερευνήτριες, στην προσπάθειά τους να ενισχύσουν τις κοινωνικές δεξιότητες και τη θετική κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, προχώρησαν στη σύνθεση ενός τραγουδιού για κάθε παιδί, στόχος του οποίου ήταν η υπενθύμιση των βημάτων που ακολουθούνται μόλις εισέρχεται κανείς στην τάξη, να χαιρετά, δηλαδή, τη δασκάλα και τους συμμαθητές του. Οι ερευνήτριες εκπαίδευσαν και τις νηπιαγωγούς που είχαν αναλάβει τις τάξεις στις οποίες φοιτούσαν τα δύο παιδιά να τραγουδούν μαζί τους το τραγούδι τους, ως μέρος της καθημερινής τους ρουτίνας (ό.π).

Στην αρχή της εφαρμογής της παρέμβασης, και τα δύο παιδιά αποτύγχαναν σταθερά να ακολουθήσουν την καθημερινή πρωινή ρουτίνα (να χαιρετούν δηλαδή με

λεκτικό ή κινητικό τρόπο τους συμμαθητές, τη δασκάλα και το γονέα/κηδεμόνα που τους έφερε στην τάξη) δίχως να τους υπενθυμίσει κάποιος τα βήματα (Kern et al., 2007). Με την έναρξη της παρέμβασης, τη σύνθεση, αποστήθιση και την εφαρμογή του τραγουδιού ως «οδηγό» για τα βήματα της καθημερινής πρωινής ρουτίνας, και τα δύο παιδιά σταδιακά εκπαιδεύτηκαν στην ακολουθία των βημάτων της ρουτίνας (ό.π). Στο τέλος της παρέμβασης, και τα δύο παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν σε θέση να ακολουθούν μόνα τους τα βήματα της καθημερινής πρωινής ρουτίνας και να χαιρετούν την τάξη τους δίχως να χρειάζεται να τους το υπενθυμίσει ο δάσκαλος, ο ερευνητής ή ο κηδεμόνας τους (ό.π).

Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής υποδεικνύουν πως ακόμη και η απλή χρήση της μουσικής (δίχως δηλαδή να σχεδιαστεί ένα δομημένο και σύνθετο πρόγραμμα παρέμβασης που να περιλαμβάνει πολλές δραστηριότητες) μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά με αναπηρίες στο φάσμα του αυτισμού να αναπτύξουν τις κοινωνικές τους δεξιότητες από πολύ μικρή ηλικία (Kern et al., 2007). Επιπροσθετως, ένα σημαντικό πλεονέκτημα της συγκεκριμένης παρέμβασης αποτελεί το γεγονός ότι, λόγω της απλότητάς της, μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιοδήποτε νηπιαγωγείο από τους εκπαιδευτικούς, δίχως να είναι απαραίτητη η καθημερινή παρουσία κάποιου ειδικού ερευνητή ή μουσικοθεραπευτή (ό.π).

Μια άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε ένα δείγμα παιδιών προσχολικής ηλικίας που είχαν λάβει τη διάγνωση της διαταραχής αυτιστικού φάσματος επιχείρησε να διερευνήσει το βαθμό στον οποίο η μουσική μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά αυτά να διαχειριστούν ένα ιδιαίτερα αγχωτικό για εκείνα ερέθισμα, το ελεύθερο παιχνίδι σε εξωτερικό χώρο (Kern & Aldridge, 2006). Ειδικότερα, τα παιχνίδια που λαμβάνουν χώρα σε εξωτερικό περιβάλλον (π.χ., σχολική αυλή), κατά τη διάρκεια των οποίων τα παιδιά με αυτισμό καλούνται να συνεργαστούν με τους τυπικής ανάπτυξης συνομηλίκους τους, αποτελούν ένα ιδιαίτερα αγχωτικό ερέθισμα για τους μαθητές αυτούς – λόγω της έλλειψης σαφών κανόνων, μιας συγκεκριμένης ρουτίνας ή ακολουθίας κινήσεων από τις οποίες χαρακτηρίζεται το ελεύθερο παιχνίδι, καθώς επίσης και λόγω της έλλειψης των χωροταξικών περιορισμών (η σχολική αυλή αποτελεί ένα πολύ μεγαλύτερο περιβάλλον

από μία σχολική τάξη), τα παιδιά με αυτισμό δυσκολεύονται αρκετά να διαχειριστούν το συγκεκριμένο ερέθισμα (ό.π).

Λαμβάνοντας υπόψιν αυτή τη δυσκολία, οι Kern και Aldridge (2006) επιχείρησαν να διερευνήσουν το βαθμό στον οποίο δύο μορφές μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων, η προσθήκη μουσικής στη σχολική αυλή κατά τη διάρκεια του διαλείμματος και η συμμετοχή των παιδιών με αυτισμό σε ένα ειδικά διαμορφωμένο, σύμφωνα με τις ανάγκες τους, πρόγραμμα μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης, θα είχε κάποια θετικά αποτελέσματα στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αυτά διαχειρίζονταν το ελεύθερο συνεργατικό παιχνίδι κατά τη διάρκεια του διαλείμματος. Δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν τέσσερα αγόρια προσχολικής ηλικίας (3-5 ετών), τα οποία είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού, οι δάσκαλοί τους (6 άτομα) και οι τυπικής ανάπτυξης συμμαθητές τους (32 άτομα). Το δείγμα της έρευνας προήλθε από ένα κοινοτικό πρόγραμμα φροντίδας και φύλαξης παιδιών προσχολικής ηλικίας που διεξαγόταν σε συνεργασία με ένα πανεπιστήμιο της περιοχής. Η παρέμβαση αποτελούνταν από δύο δράσεις: α) την τοποθέτηση μιας «μουσικής καλύβας» (music hut) στην αυλή του βρεφονηπιακού σταθμού, στο εσωτερικό της οποίας είχαν τοποθετηθεί διάφορα μουσικά όργανα και β) ο σχεδιασμός ειδικών μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων, ανάλογα με τις ειδικές ανάγκες του κάθε παιδιού (Kern & Aldridge, 2006). Προκειμένου για την εξαγωγή συμπερασμάτων, οι ερευνητές παρακολουθούσαν τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού συμμετείχαν στο ελεύθερο συνεργατικό παιχνίδι για δέκα λεπτά κάθε ημέρα, για οχτώ συνολικά μήνες (ό.π).

Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως τόσο η θετική αλληλεπίδραση, όσο και η ικανότητα αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον (δηλαδή, η ικανότητα να στρέφουν και να διατηρούν την προσοχή σε ερεθίσματα του περιβάλλοντος) αυξήθηκαν για τα περισσότερα από τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα (Kern & Aldridge, 2006). Παράλληλα, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν πως οι ειδικά διαμορφωμένες, ανάλογα με τις ανάγκες των παιδιών, ατομικές μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις, επέφεραν σημαντικά θετικά αποτελέσματα και βοηθούσαν στην επίτευξη των θεραπευτικών στόχων που είχαν τεθεί για κάθε παιδί (ό.π). Συνολικά, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν πως η μουσική

αποτελεί ένα ιδιαίτερα βοηθητικό μέσο για την ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών με αυτισμό, το οποίο παράλληλα διακρίνεται για την ευχρηστότητά του, καθώς κάποιες από τις μουσικοθεραπευτικές δραστηριότητες μπορούν να εφαρμοστούν, κατόπιν σύντομης εκπαίδευσης, από τους ίδιους τους δασκάλους των μαθητών (ό.π).

3.1.2 Η μουσικοθεραπεία ως μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος παρέμβασης

Τα αποτελέσματα άλλων ερευνών υποδεικνύουν πως η μουσικοθεραπεία μπορεί να λειτουργήσει επικουρικά, ως μέρος μιας συνθετότερης μορφής παρέμβασης που περιλαμβάνει και άλλες θεραπευτικές τεχνικές, όπως η λογοθεραπεία, για την αντιμετώπιση των συμπτωμάτων παιδιών με διάχυτες αναπτυξιακές αναπηρίες κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας.

Επί παραδείγματι, μια έρευνα, που είχε τη μορφή της μελέτης περίπτωσης, επιχείρησε να διερευνήσει το βαθμό στον οποίο ένα πρόγραμμα παρέμβασης που είχε ως στόχο την αντιμετώπιση συμπτωμάτων της διαταραχής αυτιστικού φάσματος θα ήταν πιο αποτελεσματικό εάν πραγματοποιούνταν με τη συνοδεία μουσικής (Finnigan & Starr, 2010). Ειδικότερα, το εν λόγω πρόγραμμα παρέμβασης είχε ως στόχο τη μείωση των αποφευκτικών συμπεριφορών και την αύξηση των συμπεριφορών κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε παιδιά που είχαν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού (ό.π).

Δείγμα της έρευνας αποτέλεσε ένα κορίτσι προσχολικής ηλικίας (3 ετών και 8 μηνών) με καταγωγή από τις Φιλιππίνες που είχε λάβει τη διάγνωση του αυτισμού και παρακολούθησε ήδη ένα πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης συμπεριφοριστικής κατεύθυνσης (Finnigan & Starr, 2010). Η συμμετέχουσα αξιολογήθηκε ως προς τη λειτουργικότητα και τις δεξιότητές (κινητικές, επικοινωνιακές, κοινωνικές) της πριν την εφαρμογή της παρέμβασης, η οποία αποτελούνταν συνολικά από 29 συνεδρίες των 15 λεπτών (ό.π). Οι διεξάγοντες την έρευνα πραγματοποιούσαν τις 15λεπτες συνεδρίες με τη συμμετέχουσα 4 φορές την εβδομάδα για δύο μήνες, ενώ κατά τη διάρκεια των συνεδριών αυτών πραγματοποιούσαν την παρέμβαση που είχαν σχεδιάσει τότε με τη συνοδεία μουσικής και τότε όχι (εναλλάσσονταν, δηλαδή, οι δύο πειραματικές συνθήκες) (ό.π).

Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως όταν η παρέμβαση πραγματοποιούνταν με τη συνοδεία μουσικής η συμμετέχουσα παρουσίαζε θετικότερες αντιδράσεις (Finnigan & Starr, 2010). Πιο συγκεκριμένα, η εμφάνιση κοινωνικών συμπεριφορών όπως η διατήρηση της βλεμματικής επαφής, η ικανότητα μίμησης των κινήσεων που κάνει ο συνομιλητής, ή η ικανότητα να περιμένει κανείς τη σειρά του κατά τη διάρκεια μιας κοινωνικής αλληλεπίδρασης, παρουσιάζονταν συχνότερα και με μεγαλύτερη σταθερότητα κατά τη διάρκεια εκείνων των συνεδριών που αξιοποιούσαν τη μουσική (ό.π). Παράλληλα, οι αποφευκτικές συμπεριφορές των οποίων η μείωση αποτελούσε το δεύτερο στόχο του συγκεκριμένου προγράμματος παρέμβασης, όπως το να σπρώχνει τα παιχνίδια που αποτελούσαν εργαλείο της παρέμβασης ή να προσπαθεί να φύγει από το πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, παρουσιάστηκαν συχνότερα και με μεγαλύτερη σταθερότητα κατά τη διάρκεια εκείνων των συνεδριών που δεν αξιοποιούσαν την μουσική ως μέσο ενίσχυσης της παρέμβασης (ό.π). Συνολικά, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν πως η μουσική αποτελεί ένα ιδιαίτερα ισχυρό μέσο ενίσχυσης των κοινωνικών δεξιοτήτων σε παιδιά που έχουν διαγνωσθεί με αναπηρίες αυτιστικού φάσματος (ό.π).

Τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας υποδεικνύουν πως η μουσική, όταν συνδυαστεί με άλλες μορφές παρέμβασης όπως η λογοθεραπεία, ενδέχεται να έχει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης (Geist, McCarthy, Rodgers- Smith & Porter, 2008). Ειδικότερα, οι εν λόγω ερευνητές προχώρησαν στο σχεδιασμό, την εφαρμογή και τη δημοσίευση μιας μελέτης περίπτωσης ενός παιδιού 4 ετών που είχε διαγνωστεί με διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή (Geist et al., 2008).

Τα συμπτώματα του αγοριού που συμμετείχε στην έρευνα εκτεινόταν από μια καθυστέρηση στην εμφάνιση του λόγου, κινητικά προβλήματα, καθώς επίσης και μια σειρά από προβλήματα συμπεριφοράς, όπως η κοινωνική απόσυρση και αντικοινωνικότητα, η απροθυμία να συμμετέχει σε ομαδικές δραστηριότητες και μια γενικότερη δυσκολία ενεργητικής σύνδεσης με το περιβάλλον (Geist et al., 2008). Ειδικότερα, το αγόρι που συμμετείχε στην έρευνα δεν άρθρωνε λόγο, χρησιμοποιούσε χειρονομίες για να επικοινωνήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του (π.χ., χτυπούσε με το δάχτυλο/τραβούσε τους άλλους για να προκαλέσει την προσοχή τους), δυσκολευόταν να

κατανοήσει λεκτικές οδηγίες και παραινήσεις, ενώ παράλληλα η συμπεριφορά του εντός της τάξης χαρακτηριζόταν από τους εκπαιδευτικούς ως απόμακρη, αποσυρμένη και μη ενεργητική – διαδραστική (ό.π).

Η παρέμβαση που σχεδιάστηκε για την αντιμετώπιση των συμπτωμάτων του παιδιού στην έρευνα αυτή αποτελούσε συνδυασμό λογοθεραπευτικών και μουσικοθεραπευτικών τεχνικών (Geist et al., 2008). Το παιδί συμμετείχε, κατά τη διάρκεια των μουσικοθεραπευτικών συνεδριών σε δραστηριότητες όπως η επιλογή του μουσικού οργάνου με το οποίο ήθελε να παίζει, η χρήση κατάλληλων χειρονομιών ή μικρών λέξεων για να υποδείξει εάν ήθελε να συνεχίσει ή να αλλάξει η δραστηριότητα, η χρήση τραγουδιών για την εκμάθηση κοινωνικά αποδεκτών συμπεριφορών, καθώς επίσης και η χρήση της μουσικής για την ενίσχυση της διαδραστικής κοινωνικής συμπεριφοράς (ό.π).

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν την αποτελεσματικότητα των μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων για την ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων και την αντιμετώπιση προβλημάτων συμπεριφοράς σε παιδιά προσχολικής ηλικίας με διάχυτες αναπτυξιακές αναπηρίες (Geist et al., 2008). Ειδικότερα, τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως η συμπεριφορά εντός της τάξης του παιδιού βελτιώθηκε σε σημαντικό βαθμό μετά την εφαρμογή της παρέμβασης (ό.π). Το παιδί που συμμετείχε στην έρευνα ενεργοποιήθηκε περισσότερο μετά τη λήψη της παρέμβασης και εμφάνιζε περισσότερο κοινωνική και λιγότερο αποσυρμένη συμπεριφορά μέσα στην τάξη (ό.π). Παράλληλα, συμπεριφορές διάσπασης της προσοχής, όπως να διακόπτει μια δραστηριότητα στο μέσο της για να ασχοληθεί με άσχετα αντικείμενα (π.χ., να ασχολείται με τα παπούτσια του) μειώθηκαν σε σημαντικό βαθμό μετά την εφαρμογή της παρέμβασης (ό.π). Συμπερασματικά, παρατηρήθηκε μια βελτίωση της κοινωνικής και διαδραστικής συμπεριφοράς του αγοριού, η οποία μπορεί να αποδοθεί στη λήψη της μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης (ό.π).

3.1.3: Μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις σε ομάδες υψηλού κινδύνου

Πέραν των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σε παιδιά προσχολικής ηλικίας που έχουν λάβει κάποια διάγνωση, μια σειρά μελετών έχουν διεξαχθεί και σε παιδιά που

ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου για την εμφάνιση ψυχολογικών, συμπεριφορικών, επικοινωνιακών και άλλων προβλημάτων. Κάποιες από τις μελέτες αυτές έχουν επικεντρωθεί στη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας μουσικοθεραπευτικών προγραμμάτων που ως στόχο έχουν τη μείωση του κινδύνου εμφάνισης ψυχολογικών, συμπεριφορικών ή άλλων προβλημάτων και την ενίσχυση της ψυχικής, συναισθηματικής και κοινωνικής παιδιών που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου.

Μια από τις μελέτες αυτές εφάρμοσε το πρόγραμμα Sing & Grow, ένα δομημένο μουσικοθεραπευτικό πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης που εφαρμόζεται σε οικογένειες με παιδιά προσχολικής ηλικίας που λόγω κοινωνικοοικονομικών, ψυχολογικών ή άλλων παραγόντων αντιμετωπίζουν έναν αυξημένο κίνδυνο για την εμφάνιση προβλημάτων ή καθυστερήσεων στην κοινωνική, ψυχική και συναισθηματική τους ανάπτυξη (Nicholson, Berthelsen, Abad, Williams & Bradley, 2008). Στόχος της παρέμβασης είναι η ενίσχυση των δεξιοτήτων θετικής διαπαιδαγώγησης των γονέων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, καθώς επίσης και η ενίσχυση των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών, όπως και των δεξιοτήτων διαχείρισης και αυτορύθμισης της συμπεριφοράς που αυτά διαθέτουν, μέσα από την εφαρμογή μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων (Nicholson et al., 2008).

Στο πρόγραμμα παρέμβασης συμμετείχαν οικογένειες που α) είχαν παιδιά προσχολικής ηλικίας και β) ανήκαν σε μια από τις παρακάτω κατηγορίες: 1) αντιμετώπιζαν σοβαρά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, 2) οι γονείς ήταν ιδιαίτερα νεαροί σε ηλικία ή 3) το παιδί/τα παιδιά της οικογένειας είχε διαγνωσθεί με κάποιου είδους αναπτυξιακή διαταραχή ή αναπηρία (Nicholson et al., 2008). Οι οικογένειες αξιολογήθηκαν ως προς α) τον τρόπο αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, β) την εμφάνιση ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων σε έναν ή και τους δύο γονείς, γ) τη συμπεριφορά και τα επίπεδα λειτουργικότητας του παιδιού/των παιδιών, ενώ οι γονείς συμπλήρωσαν και ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών δεδομένων πριν την εφαρμογή της παρέμβασης (ό.π).

Συνολικά, στο πρόγραμμα συμμετείχαν 358 άτομα από διάφορες περιοχές της Αυστραλίας, οι οποίοι συμμετείχαν σε διάφορες μουσικοθεραπευτικές δραστηριότητες σε ομαδικό πλαίσιο για δέκα εβδομάδες, ενώ αξιολογήθηκαν ως προς τις παραμέτρους

για τις οποίες είχαν αξιολογηθεί στην αρχή της μελέτης και μετά την εφαρμογή της παρέμβασης (Nicholson et al., 2008). Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν πως τα επίπεδα της αίσθησης αυτοαποτελεσματικότητας ως προς το γονικό ρόλο που βίωναν οι γονείς που συμμετείχαν στο πρόγραμμα αυξήθηκαν σημαντικά μετά την εφαρμογή του προγράμματος παρέμβασης, ενώ οι κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες των παιδιών που αντιμετώπιζαν κάποιου είδους αναπηρία ή αναπτυξιακή διαταραχή βελτιώθηκαν σημαντικά μετά το πέρας των 10 εβδομάδων του προγράμματος, σύμφωνα με τις αναφορές των ειδικών επιστημόνων που διεξήγαγαν το πρόγραμμα (ό.π). Παράλληλα, οι γονείς που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ανέφεραν ότι οι δεξιότητες διαπαιδαγώγησης που κατείχαν βελτιώθηκαν σημαντικά, ενώ οι ίδιοι οι διεξάγοντες την έρευνα παρατήρησαν σημαντικά θετικά αποτελέσματα τόσο σε ό,τι αφορούσε την επίτευξη των στόχων που είχαν τεθεί για τους γονείς (ενίσχυση των δεξιοτήτων διαπαιδαγώγησης, ικανότητα για θετική αλληλεπίδραση μεταξύ γονέων και παιδιού/παιδιών) όσο και εκείνων που είχαν τεθεί για τα παιδιά (ενίσχυση των κοινωνικών και επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων, ενίσχυση της ικανότητας αυτορύθμισης και διαχείρισης της συμπεριφοράς τους) (ό.π). Συνολικά, τα αποτελέσματα της εν λόγω παρέμβασης υποδεικνύουν πως μια δομημένη μουσικοθεραπευτική παρέμβαση δύναται να βελτιώσει σημαντικά την αναπτυξιακή πορεία των παιδιών που αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο για την εμφάνιση προβλημάτων ψυχοκοινωνικής προσαρμογής και συμπεριφοράς (ό.π).

Την αποτελεσματικότητα του συγκεκριμένου προγράμματος υποστηρίζουν και τα αποτελέσματα μιας άλλης έρευνας, στόχος της οποίας ήταν η αποτίμηση του Sing & Grow κατά τα πρώτα τρία χρόνια της εφαρμογής του (Abad & Williams, 2007). Ειδικότερα, οι Abad και Williams (2007), που συνετέλεσαν μέλη της ερευνητικής ομάδας που σχεδίασε το συγκεκριμένο μουσικοθεραπευτικό πρόγραμμα, επιχείρησαν να διεξάγουν μια μελέτη μετά το πέρας των τριών πρώτων ετών εφαρμογής του προγράμματος, προκειμένου να αξιολογήσουν την αποτελεσματικότητά του. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρουν τόσο οι ίδιοι οι γονείς που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, όσο και οι ειδικοί επιστήμονες που συνετέλεσαν στην εφαρμογή του, η μουσικοθεραπευτική αυτή παρέμβαση είχε ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα τόσο στην ενίσχυση των συμμετεχόντων στο γονικό τους ρόλο, όσο και στην ενίσχυση της διαδικασίας ανάπτυξης κοινωνικών και

επικοινωνιακών δεξιοτήτων για τα παιδιά (ό.π). Επιπροσθέτως, τα αποτελέσματα της εφαρμογής του εν λόγω προγράμματος βοηθούν στην αντιστάθμιση των παραγόντων κινδύνου που οδήγησαν τις οικογένειες αυτές στη συμμετοχή σε ένα πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης, βοηθώντας τα παιδιά που συμμετείχαν στο εν λόγω πρόγραμμα να έχουν μια πιο ομαλή και θετική αναπτυξιακή πορεία (ό.π).

Αξίζει να σημειωθεί πως το ίδιο πρόγραμμα παρέμβασης εφαρμόστηκε από τις δύο αυτές ερευνήτριες σε μια ομάδα ανήλικων (εφήβων) ή πολύ νεαρών μητέρων με παιδιά 0-3 ετών (Abad & Williams, 2006). Η πληθυσμιακή αυτή ομάδα επιλέχθηκε, καθώς τα παιδιά που μεγαλώνουν σε οικογένειες με πολύ νεαρούς γονείς αντιμετωπίζουν συχνά τον κίνδυνο να εμφανίσουν προβλήματα ή καθυστερήσεις στην αναπτυξιακή διαδικασία, καθώς οι έφηβοι ή πολύ νεαροί γονείς αφενός τείνουν να αντιμετωπίζουν σοβαρά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, αφετέρου συχνά δυσκολεύονται να παρέχουν στα παιδιά τους ένα πλούσιο σε ερεθίσματα, θετικό περιβάλλον που θα ενίσχυε την ομαλή τους ανάπτυξη (ό.π).

Παράλληλα, η χρήση μουσικών μέσων όπως νανουρίσματα, τραγούδια, ρυθμικές ακολουθίες κ.ά., έχει διαπιστωθεί ότι βοηθούν σημαντικά στη δόμηση ενός ασφαλούς, ισχυρού και θετικού δεσμού ανάμεσα στο βρέφος και το βασικό φροντιστή του (Edwards, 2011a). Δεδομένου ότι τα βρέφη είναι ήδη προδιατεθειμένα από τη γέννησή τους ακόμη να προσλαμβάνουν μουσικά ερεθίσματα και να ανταποκρίνονται σε αυτά (π.χ., να ηρεμούν στο άκουσμα μιας χαλαρωτικής μουσικής), καθώς επίσης και να αντιδρούν στο άκουσμα της φωνής της μητέρας τους, οι παρεμβάσεις που αξιοποιούν τη μουσική ως μέσο δόμησης ενός ασφαλούς δεσμού ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος έχουν διαπιστωθεί πως είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές (ό.π). Με άλλα λόγια, δεδομένου ότι τα βρέφη είναι βιολογικά «εξοπλισμένα» να αντιδρούν σε μουσικά ακουστικά ερεθίσματα, η εναρμόνιση του βασικού φροντιστή (εν προκειμένω, της μητέρας) με αυτή την προδιάθεση και η αξιοποίηση τραγουδιών και άλλων μουσικών/ρυθμικών ήχων για να προσελκύσουν την προσοχή του βρέφους κατά τη διάρκεια των πρώιμων αυτών αλληλεπιδράσεων, αναμενόταν να έχει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στη δόμηση ενός ασφαλούς και θετικού δεσμού ανάμεσα σε μια μητέρα και το βρέφος της (ό.π).

Λαμβάνοντας αυτά τα δεδομένα υπόψιν, οι Abad και Williams (2006) εφάρμοσαν τη μουσικοθεραπευτική παρέμβαση Sing & Grow σε δυάδες μητέρων και των παιδιών τους, ηλικίας 0-3 ετών. κατά τη διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος, οι μητέρες εκπαιδεύτηκαν στην διεξαγωγή θετικών αλληλεπιδράσεων με τα παιδιά τους, καθώς επίσης και στην παροχή κατάλληλων ανά ηλικία, αναπτυξιακό στάδιο και ανάγκες ερεθισμάτων .

Τα αποτελέσματα της παρέμβασης υποδεικνύουν μια ιδιαίτερα θετική αλλαγή στη σχέση ανάμεσα στις μητέρες και τα παιδιά τους: οι συμμετέχουσες έμαθαν πώς να ανταποκρίνονται με θετικό και αποτελεσματικό τρόπο στις ψυχολογικές, συναισθηματικές και αναπτυξιακές ανάγκες των παιδιών τους, ενώ ενισχύθηκαν ως προς το γονικό τους ρόλο και στην ανάπτυξη θετικών, ζεστών και φροντιστικών αλληλεπιδράσεων με τα παιδιά τους. Τα αποτελέσματα αυτά υποδεικνύουν πως μουσικοθεραπευτικά προγράμματα όπως το Sing & Grow δύνανται να έχουν ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στην πρόωμη αντιμετώπιση παραγόντων κινδύνου που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την αναπτυξιακή πορεία των παιδιών (Abad & Williams, 2006).

Στον πίνακα που παρουσιάζεται στις επόμενες σελίδες παρατίθενται συνοπτικά οι πληροφορίες αναφορικά με τα άρθρα που αξιοποιήθηκαν για τη συγγραφή αυτής της ενότητας.

Χρονολογία	Στόχος	Συμμετέχοντες				Είδος Παρέμβασης	Μεθοδολογία	Αποτελέσματα
		Αριθμός δειγματος	Ηλικία	Αναπηρία	Άλλοι εμπλεκόμενοι			
Kossynaki & Curran, 2018	Διερεύνηση του βαθμού στον οποίο μια παρέμβαση που αξιοποιεί τεχνολογικά μέσα αυξάνει τις επικοινωνιακές δεξιότητες και τα επίπεδα αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον για τα παιδιά με ΔΑΦ.	5	5-7	ΔΑΦ	Δάσκαλοι	Μουσικο-Θεραπευτική Παρέμβαση	Μελέτη περίπτωσης – εφαρμόστηκαν μια σειρά μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων ανάλογα με τη συμπεριφορά – στόχο για κάθε παιδί και παρατηρήθηκαν τα αποτελέσματά τους.	Οι επιθυμητές συμπεριφορές – στόχοι εμφανίστηκαν, αφού δε πέρασε κάποιο χρονικό διάστημα όπου οι μαθητές δεν παρουσιάζαν σταθερές αντιδράσεις στην παρέμβαση. Τα αποτελέσματα εμφανίστηκαν αφού οι συμμετέχοντες είχαν εξοικειωθεί με το προσωπικό και τα εργαλεία της παρέμβασης
Thompson, McFerran & Gold, 2014	Διερεύνηση της επίδρασης της οικογενειακής μουσικοθεραπείας στις κοινωνικές δεξιότητες παιδιών με ΔΑΦ	23	36-60 μηνών	ΔΑΦ	Οικογένεια	Μουσικο-Θεραπευτική Παρέμβαση	Η πειραματική ομάδα έλαβε, παράλληλα με τις άλλες δραστηριότητες πρώιμης παρέμβασης, οικογενειακή μουσικοθεραπεία για 16 εβδομάδες	Η παρέμβαση είχε θετικά αποτελέσματα στην ενασχόληση των παιδιών με το κοινωνικό τους περιβάλλον

Finnigan & Starr, 2010	Σύγκριση μιας παρέμβασης με τη χρήση μουσικής και μιας παρέμβασης που δεν συμπεριελάμβανε μουσική ως μέρος της πρώιμης παρέμβασης παιδιών με ΔΑΦ	1	3 χρόνων και 8 μηνών	ΔΑΦ		Μουσικο-Εκπαιδευτική Παρέμβαση	Η συμμετέχουσα έλαβε μία παρέμβαση που αξιοποιούσε τη μουσική και μία ακόμη που δεν αξιοποιούσε αυτό το στοιχείο, για να συγκριθούν οι δύο μορφές παρέμβασης ως προς την αποτελεσματικότητά τους	Η παρέμβαση που εμπειριείχε μουσική ήταν πιο αποτελεσματική
Geist, McCarthy, Rodgers-Smith & Porter, 2008	Διερεύνηση της δυνατότητας εφαρμογής μουσικοθεραπευτικών και λογοθεραπευτικών παρεμβάσεων σε παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες	1	4	Γενικευμένη αναπτυξιακή καθυστέρηση	Μουσικοθεραπείας, λογοθεραπευτής	Μουσικο-Θεραπευτική Παρέμβαση	Μελέτη περίπτωσης	Η ενεργητικότητα, η συμμετοχή και η διάδραση του παιδιού στην τάξη αυξήθηκαν σημαντικά μετά την εφαρμογή των παρεμβάσεων.
Kim, Wigram & Gold, 2008	Διερεύνηση της αποτελεσματικότητας μιας παρέμβασης	10	3-5	Αυτισμός		Μουσικο-Θεραπευτική Παρέμβαση	Όλα τα παιδιά συμμετείχαν σε 12 συνεδρίες μουσικοθεραπείας (30 λεπτά) και 12	Η παρέμβαση είχε θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων μη λεκτικής

	μουσικοθεραπείας σε παιδιά με αυτισμό						συνεδρίες ελεύθερου παιχνιδιού (30 λεπτά)	επικοινωνίας των παιδιών
Nicholson, Berthelsen, Abad, Williams & Bradley, 2008	Διερεύνηση της επίδρασης της μουσικοθεραπείας στην ενίσχυση της θετικής σχέσης ανάμεσα σε γονείς και παιδιά και στην ανάπτυξη των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών	358	0-5	Παιδιά που μεγαλώνουν σε οικογένειες υψηλού κινδύνου για την εμφάνιση ψυχοκοινωνικών προβλημάτων (π.χ., νεαροί γονείς, χαμηλό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο)	1 μουσικοθεραπευτής Οι γονείς των παιδιών	Μουσικο-Θεραπευτική Παρέμβαση	Προγραμμα “Sing & Grow”, αποτελούμενο από 10 ομαδικές συνεδρίες μουσικοθεραπείας	Η αίσθηση αυτο-αποτελεσματικότητας των γονέων αυξήθηκε σημαντικά Η σχέση ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά τους ήταν πιο θετικές μετά την παρέμβαση Οι κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες, καθώς επίσης και η θετική συμπεριφορά των παιδιών αναπτύχθηκαν με την εφαρμογή της παρέμβασης
Abad & Williams, 2007	Διερεύνηση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος παρέμβασης Sing & Grow					Μουσικο-Εκπαιδευτική Παρέμβαση	Αξιολόγηση των τριών πρώτων ετών της εφαρμογής του προγράμματος Sing & Grow στην Αυστραλία.	Οι γονείς αξιολόγησαν θετικά το πρόγραμμα. Οι γονείς ανέφεραν ότι η παρέμβαση τους βοήθησε να

							Χρήση αυτοαναφορικών αξιολογήσεων από τους γονείς	συνδεθούν πιο ουσιαστικά και πιο θετικά με τα παιδιά τους
Abad & Willams, 2006	Διερεύνηση της αποτελεσματικότητας μιας παρέμβασης μουσικοθεραπείας για την ενίσχυση του δεσμού ανάμεσα σε έφηβες μητέρες και τα παιδιά τους	218	0-3	Παιδιά που μεγαλώνουν σε οικογένειες υψηλού κινδύνου (χαμηλό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο, εγκυμοσύνη κατά τη διάρκεια της εφηβείας κλπ) για την εμφάνιση ψυχοκοινωνικών προβλημάτων	Μουσικοθεραπευτές & μητέρες των παιδιών	Μουσικο-Εκπαιδευτική Παρέμβαση	Οι δυάδες (έφηβη μητέρα – παιδί έως 3 ετών) λαμβάνουν μια παρέμβαση 10 εβδομαδιαίων συνεδριών μουσικοθεραπείας	Η σχέση ανάμεσα στις μητέρες και τα βρέφη ήταν πιο θετική μετά το τέλος της παρέμβασης Οι μητέρες ανέφεραν πως αισθάνονται πιο ικανές να ασκήσουν το γονικό τους ρόλο μετά την παρέμβαση Οι μητέρες ανέφεραν πως αισθάνονται πιο κοντά συναισθηματικά με τα παιδιά τους μετά την παρέμβαση
Kern, Wolery & Aldridge, 2006	Διερεύνηση της επίδρασης μιας παρέμβασης μουσικής στην ανάπτυξη των	2	3,5	ΔΑΦ	Ειδικοί παιδαγωγοί, συμμαθητές	Μουσικο-Εκπαιδευτική Παρέμβαση	Η ερευνήτρια συνέθεσε ένα τραγούδι για κάθε παιδί, το οποίο του υπενθύμιζε να εφαρμόσει	Το τραγούδι βοήθησε τα παιδιά με ΔΑΦ να συνδεθούν με τους συμμαθητές τους και να αναπτύξουν τις κοινωνικές τους

	κοινωνικών δεξιοτήτων παιδιών με αυτισμό						κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς (π.χ., να χαιρετά τους συμμαθητές του το πρωί στην τάξη)	δεξιότητες
Kern & Aldridge, 2006	Διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα σε μια μουσικοθεραπευτική παρέμβαση και την ικανότητα των παιδιών με αυτισμό να συμμετέχουν στο ελεύθερο παιχνίδι στην αυλή του σχολείου	4	3-5	ΔΑΦ	Δάσκαλοι, συμμαθητές	Μουσικο-Εκπαιδευτική Παρέμβαση	Προστέθηκε ένας χώρος με μουσικά όργανα στην αυλή και σχεδιάστηκε ένα μουσικοθεραπευτικό πρόγραμμα παρέμβασης για κάθε παιδί ανάλογα με τις ανάγκες του	Τόσο η θετικές αλληλεπιδράσεις όσο και τα επίπεδα αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον αυξήθηκαν μετά την εφαρμογή της παρέμβασης

Κεφάλαιο 4: Συζήτηση – συμπεράσματα

4.1 Συζήτηση

Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που πραγματοποιήθηκε προκειμένου για την εξυπηρέτηση του σκοπού της παρούσας εργασίας υποδεικνύουν πως η μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί με πολλαπλούς τρόπους και να έχει σημαντικά θετικά αποτελέσματα τόσο στη θεραπευτική όσο και στην εκπαιδευτική εξέλιξη των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες. Ειδικότερα, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας υποδεικνύουν πως η μουσική μπορεί να αξιοποιηθεί στην πρώιμη παρέμβαση για την ενίσχυση τόσο των ψυχοσυναισθηματικών και κοινωνικών, όσο και των γνωστικών δεξιοτήτων των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες. Τούτο ωστόσο δε σημαίνει πως η χρήση της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση δεν υπόκειται σε περιορισμούς – τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής μας ανασκόπησης υποδεικνύουν πως περισσότερες και πιο στοχευμένες έρευνες χρειάζεται να πραγματοποιηθούν στο συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο, προκειμένου να προβεί κανείς σε σίγουρα και αξιόπιστα συμπεράσματα αναφορικά με τις δυνατότητες εφαρμογής του συγκεκριμένου μέσου στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης.

Τα παραπάνω αποτελέσματα συμφωνούν εν μέρει με εκείνα που προέκυψαν από προγενέστερες έρευνες που ασχολήθηκαν με τη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας που η μουσική μπορεί να έχει στην πρώιμη παρέμβαση. Ειδικότερα, σύμφωνα με την έρευνα των Kemper και Danhauer (2005), η μουσική μπορεί να αποδειχθεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο μέσο στην πρώιμη παρέμβαση, τόσο στον τομέα των αναπτυξιακών διαταραχών, όσο και από τη βρεφική ακόμη ηλικία. Ειδικότερα, οι εν λόγω ερευνήτριες μελέτησαν την επίδραση που η ακρόαση μουσικής είχε σε νοσοκομειακούς ασθενείς όλων των ηλικιών, συμπεριλαμβανομένων και βρεφών που είχαν γεννηθεί πρόωρα και χρειάστηκε να νοσηλευτούν στο νοσοκομείο κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών της ζωής τους (ό.π). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης στην οποία προχώρησαν, η ακρόαση μουσικής φάνηκε να έχει μια ιδιαίτερα θετική επίδραση

στους ρυθμούς ανάπτυξης που παρουσίαζαν τα νοσηλευόμενα βρέφη: η ακρόαση μουσικής, όπως π.χ. νανουριασμάτων, φάνηκε ότι ηρεμούσε τα βρέφη και τα βοηθούσε να κοιμηθούν περισσότερες ώρες, μια συνθήκη που είχε ως άμεσο επακόλουθο την πιο γρήγορη και άμεση αύξηση του βάρους τους (καθώς ο ρυθμός των βασικών λειτουργιών, και κατ' επέκταση η κατανάλωση θερμίδων, μειώνεται κατά τη διάρκεια του ύπνου), την αύξηση του αναπτυξιακού τους ρυθμού και την πιο γρήγορη αποδέσμευσή τους από το νοσοκομειακό περιβάλλον (ό.π). Ωστόσο, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας δεν διευκρινήθηκε ο βαθμός στον οποίο κάποια είδη μουσικής (π.χ., κλασσική) έχουν θετικότερη επίδραση σε σχέση με άλλα (π.χ., ροκ, country) στην επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης των πρώωρων βρεφών (ό.π).

Αντίστοιχα, η Sherrod (2016) επιχείρησε να διερευνήσει την αποτελεσματικότητα μιας σειράς από μεθόδους πρώιμης παρέμβασης, συμπεριλαμβανομένης και της μουσικοθεραπευτικής μεθόδου. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη ερευνήτρια επιχείρησε να διερευνήσει την αποτελεσματικότητα της εφαρμοσμένης ανάλυσης συμπεριφοράς (applied behavioral analysis), της μοντεσοριανής, και της μουσικοθεραπευτικής μεθόδου. Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης την οποία πραγματοποίησε προκειμένου για την επίτευξη αυτού του στόχου υποδεικνύουν πως και οι τρεις μέθοδοι έχουν αποδειχθεί ιδιαίτερα αποτελεσματικές στην ενίσχυση συγκεκριμένων τομέων ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της πρώιμης παρέμβασης, με την εφαρμοσμένη ανάλυση συμπεριφοράς να διαθέτει τα περισσότερα βιβλιογραφικά και εμπειρικά δεδομένα που υποστηρίζουν την αποτελεσματικότητά της .

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι, προκειμένου να υποστηριχθεί περισσότερο η αποτελεσματικότητα των μουσικοθεραπευτικών μεθόδων στην πρώιμη παρέμβαση χρειάζεται να διεξαχθούν περισσότερες έρευνες αναφορικά με αυτό το ζήτημα, τα διαθέσιμα δεδομένα υποδεικνύουν πως η εφαρμογή προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης που βασίζονται στη μουσική δύναται να έχει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στην ενίσχυση τομέων ανάπτυξης όπως η απόκτηση κιναισθητικών, κινητικών, κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων (Sherrod, 2016).

Παράλληλα, ειδικότερα για τα παιδιά που έχουν λάβει τη διάγνωση του αυτισμού, τα προγράμματα πρώιμης παρέμβασης που βασίζονται στη μουσική έχουν αποδειχθεί

ιδιαίτερα αποτελεσματικά στην ενίσχυση της ανάπτυξης συμπεριφορικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, μιας δέσμης ικανοτήτων που ανέκαθεν αποτελούσαν «στοίχημα» και θεραπευτικό στόχο για τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα (ό.π). Επίσης, τα προγράμματα πρώιμης παρέμβασης που βασίζονταν σε μουσικοθεραπευτικές δραστηριότητες διαπιστώθηκε ότι ενισχύουν την ικανότητα των παιδιών με αναπηρίες του αυτιστικού φάσματος να αποκτήσουν γλωσσικές δεξιότητες όπως η παραγωγή λόγου (ό.π). Τέλος, τα παιδιά αυτά βοηθήθηκαν, μέσω της παρακολούθησης μουσικοθεραπευτικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης, να αποκτήσουν και δεξιότητες ρύθμισης του συναισθήματος και της συμπεριφοράς τους, καθώς, σύμφωνα με τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών, έπειτα από το πέρας των προγραμμάτων παρέμβασης, τα παιδιά με αυτισμό που συμμετείχαν σε αυτά μείωσαν σε σημαντικό βαθμό τα επεισόδια κρίσεων (tantrums) που βίωναν και ήταν πιο πρόθυμα να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που ενέπλεκαν την κοινωνική συναναστροφή τόσο με τους συνηλικούς όσο και με τους γονείς/δασκάλους τους (ό.π).

Τα αποτελέσματα μίας άλλης έρευνας που ακολούθησε τη μεθοδολογία της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις έχουν τη δυνατότητα να ενισχύσουν σε σημαντικό βαθμό τις επικοινωνιακές δεξιότητες παιδιών με αναπτυξιακές δυσκολίες (Stephenson, 2006). Πιο συγκεκριμένα, η Stephenson (2006) πραγματοποίησε μια βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών που είχαν μελετήσει την επίδραση μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων σε παιδιά με μέτρια ή βαριά νοητική υστέρηση. Η συγκεκριμένη ερευνήτρια συμπεριέλαβε επτά μελέτες στην ανασκόπησης της, όλες εκ των οποίων είχαν ασχοληθεί με τη διερεύνηση του βαθμού στον οποίο οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις είχαν κάποιο θετικό αντίκτυπο στην ενίσχυση των δεξιοτήτων παιδιών με νοητική υστέρηση. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν πως η μουσικοθεραπεία φαίνεται να αποτελεί ένα πολλά υποσχόμενο μέσο στον τομέα της ανάπτυξης των επικοινωνιακών δεξιοτήτων παιδιών με νοητική υστέρηση .

Ειδικότερα, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως στα πλαίσια της μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης υπάρχει η δυνατότητα δόμησης μιας θετικής σχέσης ανάμεσα στο θεραπευτή και το παιδί, μια

σχέση τα βασικά στοιχεία της οποίας μπορούν να μεταφερθούν σε εκείνη που δομείται ανάμεσα στο παιδί και τους σημαντικούς για εκείνο ενήλικες, όπως οι γονείς ή οι δάσκαλοι (Stephenson, 2006). Παράλληλα, το μουσικό πλαίσιο παρέχει την ευκαιρία για την αξιοποίηση μη λεκτικών τρόπων επικοινωνίας, μια συνθήκη που μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα βοηθητική για εκείνα τα παιδιά που δεν έχουν καταφέρει να αναπτύξουν ακόμη τις γλωσσικές τους ικανότητες, και ως εκ τούτου ενδέχεται να παρουσιάζουν ένα σημαντικό έλλειμμα στην επικοινωνία τους με τους άλλους (ό.π). Σε ό,τι αφορά άλλους τομείς δεξιοτήτων που μπορούν να ενισχυθούν μέσω μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων, ή το ενδεχόμενο να εφαρμόζονται συστηματικά μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις σε πλαίσια προσχολικής εκπαίδευσης, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως οι ιδανικές συνθήκες, υπό τις οποίες ένα μουσικοθεραπευτικό πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης αναμένεται να αποδώσει τα μέγιστα, απαιτούν μια πολύ καλή συνεργασία ανάμεσα στο μουσικοθεραπευτή και τόσο το νηπιαγωγό/ούς, όσο και τους γονείς του μαθητή (ό.π).

Οι Wigram και Gold (2006) επιχείρησαν να διερευνήσουν το βαθμό στον οποίο οι μουσικοθεραπεία ήταν αποτελεσματική για την αξιολόγηση και την παρέμβαση σε μαθητές με αναπηρίες του αυτιστικού φάσματος. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που πραγματοποίησαν, οι εν λόγω ερευνητές επιχείρησαν να απαντήσουν στα εξής δύο ερωτήματα: α) μπορεί η μουσικοθεραπεία να αξιοποιηθεί στον τομέα της αξιολόγησης παιδιών με αναπηρίες του αυτιστικού φάσματος κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας και β) ποια είναι η αποτελεσματικότητα των μουσικοθεραπευτικών πρώιμων παρεμβάσεων στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που τα παιδιά που έχουν λάβει αυτή τη διάγνωση αντιμετωπίζουν; Προκειμένου να απαντήσουν σε αυτά τα ερωτήματα, οι εν λόγω ερευνητές προχώρησαν σε μια συστηματική ανασκόπηση των διαθέσιμων ερευνών, συμπεριλαμβάνοντας στη μελέτη τους όλες τις έρευνες που είχαν ασχοληθεί με το ζήτημα, από εκείνες που είχαν τη μορφή της μελέτης περίπτωσης έως εκείνες που ήταν εμπειρικές και είχαν εφαρμοστεί σε ένα μεγάλο και αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού (ό.π).

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η μουσικοθεραπεία αποτελεί ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό μέσο τόσο

για την αξιολόγηση και διάγνωση των παιδιών που εμπíπτουν στη διαγνωστική κατηγορία του αυτιστικού φάσματος όσο και για τη θεραπευτική αντιμετώπιση των δυσκολιών που η διάγνωση αυτή επιφέρει (Wigram & Gold, 2006). Ειδικότερα οι αυτοσχεδιαστικές μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις διαπιστώθηκε πως είχαν ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη των γλωσσικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων των παιδιών, καθώς επίσης και στην ενίσχυση της ικανότητάς τους να στρέφουν και να διατηρούν την προσοχή τους σε ερεθίσματα του περιβάλλοντος και να ρυθμίζουν αποτελεσματικά τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους (ό.π).

Η μουσική δύναται να έχει θεραπευτικές επιδράσεις και σε άλλες μορφές διαταραχών της παιδικής ηλικίας, όπως η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητα (Jackson, 2003). Ειδικότερα, τα αποτελέσματα μιας βιβλιογραφικής ανασκόπησης σχετικά με τις διαθέσιμες θεραπευτικές τεχνικές για την αντιμετώπιση των συμπτωμάτων της ΔΕΠ/Υ, υποδεικνύουν πως, παρόλο που οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις σπάνια εφαρμόζονται σε παιδιά με τη συγκεκριμένη διαταραχή (με τη συχνότερα εμφανιζόμενη τεχνική παρέμβασης να είναι η φαρμακευτική αγωγή), σε εκείνες τις περιπτώσεις που οι παρεμβάσεις βασίστηκαν σε αυτή τη μέθοδο, αποδείχθηκαν ιδιαίτερα αποτελεσματικές (ό.π). Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής αυτής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η χρήση της μουσικής στην τάξη (π.χ., να ακούγεται απαλή μουσική στο βάθος κατά τη διάρκεια των ομαδικών δραστηριοτήτων) μπορεί να μειώσει σε σημαντικό βαθμό τις υπερκινητικές συμπεριφορές των παιδιών με ΔΕΠΥ/Υ (ό.π). Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας υποδεικνύουν επίσης πως τα παιδιά που έχουν λάβει τη συγκεκριμένη διάγνωση επωφελούνται περισσότερο από πιο «παθητικές» εφαρμογές της μουσικής, όπως η ακρόαση ενός μουσικού κομματιού και λιγότερο από πιο ενεργητικές παρεμβάσεις, όπως η εμπλοκή τους στη χρήση μουσικών οργάνων για την παραγωγή ενός τραγουδιού ή κομματιού (ό.π).

Η Jackson (2003) υποστηρίζει, παράλληλα, και τις εκπαιδευτικές εφαρμογές της μουσικής σε παιδιά με ΔΕΠ/Υ: τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής της ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η χρήση της μουσικής βοηθά σε σημαντικό βαθμό τη βελτίωση των δεξιοτήτων κατανόησης όσο και της ικανότητας κατανόησης και παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου. Τα αποτελέσματά της υποδεικνύουν, επίσης, πως η ακρόαση

μουσικής έχει έναν σημαντικό θετικό αντίκτυπο στην νευρολογική ανάπτυξη των παιδιών με ΔΕΠΥ, ενώ η συστηματική χρήση της μουσικής ως εκπαιδευτικό μέσο βοηθά στην ανάπτυξη της βραχύχρονης μνήμης και της ικανότητας γνωστικής επεξεργασίας πληροφοριών. Συνοπτικά, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης της Jackson (2003) υποδεικνύουν πως μουσική δύναται να έχει τόσο θεραπευτικές (μείωση των υπερκινητικών και διασπαστικών συμπεριφορών) όσο και εκπαιδευτικές (ενίσχυση των γνωστικών δεξιοτήτων όπως η ικανότητα επεξεργασίας πληροφοριών) εφαρμογές σε παιδιά που έχουν λάβει τη διάγνωση της ΔΕΠ/Υ.

4.2 Συμπεράσματα

Το πρώτο ερώτημα στο οποίο επιχειρούσε να απαντήσει η έρευνά μας αναφερόταν στο βαθμό στον οποίο υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα θεραπευτικά και εκπαιδευτικά προγράμματα στην πρώιμη παρέμβαση. Το ερώτημα αυτό τέθηκε, καθώς τα διαθέσιμα βιβλιογραφικά δεδομένα υποδείκνυαν πως η μουσική δύναται να έχει τόσο θεραπευτικές όσο και εκπαιδευτικές εφαρμογές στο συγκεκριμένο τομέα. Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας υποδεικνύουν πως πράγματι, υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα δύο αυτά είδη προγραμμάτων: εν πρώτοις, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η πλειονότητα των προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης που έχουν σχεδιαστεί και αξιοποιούν τη μουσική ως μέσο, έχουν κυρίως θεραπευτικούς στόχους, όπως είναι η μείωση του αντίκτυπου που τα συμπτώματα μιας αναπτυξιακής διαταραχής επιφέρουν. Ειδικότερα, η πλειονότητα των μουσικοθεραπευτικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης φαίνεται να έχουν ως στόχο την ενίσχυση της καθημερινής λειτουργικότητας των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες και την ενίσχυση των κοινωνικών και επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων. Τούτο ωστόσο δεν σημαίνει ότι δεν έχουν σχεδιαστεί προγράμματα πρώιμης παρέμβασης που αξιοποιούν τη μουσική ως μέσο και έχουν εκπαιδευτικούς στόχους, όπως η ενίσχυση των γλωσσικών δεξιοτήτων (π.χ., Wigram & Gold, 2006). Τα παραπάνω δεδομένα υποδεικνύουν πως υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα θεραπευτικά και εκπαιδευτικά προγράμματα πρώιμης παρέμβασης που αξιοποιούν τη μουσική: εν πρώτοις, τα θεραπευτικά προγράμματα είναι σημαντικά περισσότερα, ενώ τα δεδομένα αναφορικά με την αποτελεσματικότητά τους να είναι περισσότερα και πιο αξιόπιστα, λόγω της πληθώρας των ερευνών που έχουν

πραγματοποιηθεί στον τομέα αυτό, μια συνθήκη που υποδεικνύει πως η αντιμετώπιση των συμπτωμάτων που ανακύπτουν από τις αναπτυξιακές διαταραχές αποτελεί πρωταρχική προτεραιότητα της πρώιμης παρέμβασης.

Μια δεύτερη σημαντική διαφορά ανάμεσα σε εκπαιδευτικά και θεραπευτικά προγράμματα που παρατηρήθηκε με βάση την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αφορά στους στόχους που το κάθε πρόγραμμα θέτει: τα θεραπευτικά προγράμματα τείνουν να εστιάζουν στην ενίσχυση των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών, επιχειρώντας έτσι να καλύψουν τα ελλείματα στην καθημερινή λειτουργικότητα που μια αναπτυξιακή διαταραχή εγείρει. Αντίστοιχα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρώιμης παρέμβασης έχουν ως στόχο την ενίσχυση των γνωστικών και γλωσσικών δεξιοτήτων των παιδιών με αναπτυξιακές διαταραχές, επιχειρώντας να καλύψουν τα εκπαιδευτικά ελλείματα που οι διαταραχές αυτές εγείρουν. Στη βάση αυτής της διαφοράς ως προς τη στοχοθεσία, παρατηρούνται κάποιες διαφορές και ως προς τις τεχνικές που αξιοποιούνται σε κάθε κατηγορία προγραμμάτων: στα εκπαιδευτικά προγράμματα τείνουν να συνδυάζονται οι μουσικοθεραπευτικές με άλλες τεχνικές, όπως π.χ. η λογοθεραπεία, ενώ τα εκπαιδευτικά προγράμματα τείνουν να είναι πιο αυστηρά δομημένα σε σχέση με τα θεραπευτικά που παρουσιάζονται ως πιο αδόμητα και εύκολα εφαρμόσιμα από τους νηπιαγωγούς ή τους δασκάλους του βρεφονηπιακού σταθμού.

Το δεύτερο ερώτημα στο οποίο επιχειρεί να απαντήσει η έρευνά μας αναφέρεται στις δεξιότητες στις οποίες εστιάζουν τα μουσικά προγράμματα στην πρώιμη παρέμβαση. Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως τα προγράμματα αυτά φαίνεται να εστιάζουν κυρίως στην ενίσχυση των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες, ενώ κάποια από τα προγράμματα φαίνεται να εστιάζουν και στην ενίσχυση των γλωσσικών δεξιοτήτων (π.χ., Wigram & Gold, 2006).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών που μελετήθηκαν, οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις βοηθούν τα παιδιά με αναπηρίες όπως ο αυτισμός να αναπτύξουν τις κοινωνικές τους δεξιότητες, όπως είναι η επίδειξη μιας συμπεριφοράς που τηρεί βασικούς κανόνες ευγένειας στα πλαίσια της τάξης (Kern et al., 2007), να αυξήσουν τα επίπεδα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης με την ομάδα των συνομηλίκων

(Finnigan & Starr, 2010·Thompson et al., 2014), και να μειώσουν μη αποδεκτές κοινωνικά συμπεριφορές, όπως η απόσυρση και η διακοπή των άλλων όταν εκτελούν μια δραστηριότητα (ό.π). Τα αποτελέσματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία με τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται από προγενέστερες έρευνες σε παιδιά σχολικής και εφηβικής ηλικίας, τα οποία υποδεικνύουν πως η μουσική αποτελεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο μέσο για την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων σε αυτές τις ηλικίες (π.χ., Ockelford, 2000; Register & Humpal, 2007).

Αντίστοιχα, άλλα προγράμματα εστιάζουν στις επικοινωνιακές δεξιότητες: τα αποτελέσματα των ερευνών που μελετήθηκαν υποδεικνύουν πως οι μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις βοηθούν παιδιά με διάφορες αναπτυξιακές αναπηρίες όπως ο αυτισμός να αναπτύξουν τις δεξιότητες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον, όπως είναι η βλεμματική επαφή, η συμμετοχή σε διαδραστικές δραστηριότητες με ενηλίκους ή συνομηλίκους (Kern & Aldridge, 2006· Kim et al., 2008), ή η ικανότητα να στρέφει κανείς την προσοχή του σε ένα ερέθισμα του περιβάλλοντος και να αλληλεπιδρά με αυτό (ό.π). Τα αποτελέσματα αυτά έρχονται σε συμφωνία με τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας, τα οποία υποδεικνύουν πως η μουσική αποτελεί ένα μέσο που δύναται να ενισχύσει τις επικοινωνιακές δεξιότητες των παιδιών που αντιμετωπίζουν αναπτυξιακά ή μαθησιακά προβλήματα (Ockelford, 2000).

Παράλληλα, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής μας ανασκόπησης υποδεικνύουν πως κάποια από τα προγράμματα που μελετήθηκαν εστιάζουν και στην ενίσχυση των γνωστικών δεξιοτήτων παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα μίας αντίστοιχης έρευνας υποδεικνύουν πως η μουσική δύναται να ενισχύσει μια σειρά γνωστικών δεξιοτήτων, όπως οι γλωσσικές ή μνημονικές (Jackson, 2003). Τα αποτελέσματα αυτά έρχονται σε συμφωνία με εκείνα που προκύπτουν από έρευνες σε δείγμα παιδιών μεγαλύτερης ηλικίας, που υποδεικνύουν πως η μουσική δύναται να ενισχύσει σημαντικά την ανάπτυξη μιας σειράς γνωστικών δεξιοτήτων (π.χ., Hallam, 2010).

Τέλος, κάποιες από τις έρευνες που μελετήθηκαν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας υποδεικνύουν πως μερικά προγράμματα εστιάζουν στην ενίσχυση των

κιναισθητικών δεξιοτήτων των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες. Ειδικότερα, 1 από τις 15 έρευνες που αξιοποιήθηκαν στην βιβλιογραφική ανασκόπηση υποδεικνύουν μέσω των αποτελεσμάτων τους πως οι πρώιμες μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις βοηθούν τα παιδιά με αναπτυξιακές αναπηρίες να αναπτύξουν τις κιναισθητικές τους δεξιότητες (Sherrod, 2016). Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τα δεδομένα που παρουσιάζονται στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας, σύμφωνα με τα οποία μία από τις εκαιδευτικές διαστάσεις της μουσικής είναι και η ενίσχυση των κιναισθητικών δεξιοτήτων των παιδιών (Ockelford, 2000).

Το τρίτο ερευνητικό μας ερώτημα αφορούσε στις αναπτυξιακές αναπηρίες στις οποίες εστιάζουν τα μουσικά προγράμματα στην πρώιμη παρέμβαση. Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως τα προγράμματα αυτά τείνουν να εστιάζουν ιδιαίτερα σε διαταραχές του φάσματος του αυτισμού (π.χ. Finnigan & Starr, 2010· Kern et al., 2006· Kim et al., 2008) ενώ παράλληλα άλλα προγράμματα εστιάζουν σε αναπηρίες όπως η γενικευμένη νοητική υστέρηση (Geist et al., 2008) ή η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής με/χωρίς υπερκινητικότητα. (Jackson, 2003).

Τέλος, το τέταρτο και τελευταίο ερώτημα στο οποίο επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα έρευνα αναφέρεται σε εκείνα τα στοιχεία των μουσικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης που αναδεικνύουν την αποτελεσματικότητά τους. Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως η εμπλοκή της οικογένειας φαίνεται να αποτελεί έναν παράγοντα που ενισχύει σημαντικά την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων αυτών (Thompson et al., 2014). Παράλληλα, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής μας ανασκόπησης υποδεικνύουν πως σε εκείνες τις περιπτώσεις που η παρέμβαση ήταν προσωποποιημένη, είχε δηλαδή σχεδιαστεί με βάση τις ειδικές εκπαιδευτικές και θεραπευτικές ανάγκες του κάθε παιδιού, καθώς επίσης και με βάση τις δεξιότητες που το παιδί είχε έως τότε κατακτήσει, οι παρεμβάσεις έτειναν να έχουν θετικότερα αποτελέσματα (Kern & Aldridge, 2006).

4.3 Περιορισμοί της παρούσας έρευνας

Συμπερασματικά, μπορούμε να καταλήξουμε πως η μουσική αποτελεί ένα πολλά υποσχόμενο εργαλείο για την ενίσχυση της διαδικασίας ανάπτυξης μιας πληθώρας

δεξιοτήτων στα πλαίσια της πρώιμης παρέμβασης. Ωστόσο, σκόπιμο κρίνεται να υπογραμμιστούν οι παρακάτω περιορισμοί που παρατηρήθηκαν στον τομέα της έρευνας σχετικά με την αποτελεσματικότητα της μουσικοθεραπείας στην πρώιμη παρέμβαση: εν πρώτοις, η συντριπτική πλειοψηφία των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα είχαν ως δείγμα παιδιά με ΔΦΑ. Η συνθήκη αυτή φαίνεται να έχει ως αποτέλεσμα μια δυσαναλογία στα διαθέσιμα αποτελέσματα: πολλές έρευνες επικεντρώθηκαν στην αποτελεσματικότητα των μουσικοθεραπευτικών παρεμβάσεων στην ανάπτυξη των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων (που αποτελούν πάγιο στοίχημα και πρωταρχικό μέλημα για τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα) και ελάχιστες στη μελέτη της αποτελεσματικότητας αυτών των παρεμβάσεων στην ανάπτυξη γνωστικών δεξιοτήτων.

Ένας ακόμη περιορισμός έγκειται στο γεγονός ότι αρκετές είναι εκείνες οι έρευνες που έχουν ασχοληθεί με τις εφαρμογές της μουσικής στην αντιμετώπιση αναπτυξιακών δυσκολιών κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας, ενώ ελάχιστες είναι εκείνες οι έρευνες που είχαν ως αντικείμενο τις εφαρμογές της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση, μια συνθήκη που επεξηγεί και τον μικρό σχετικά αριθμό των ερευνών που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση.

4.4 Μελλοντικές προτάσεις για έρευνα

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε προκειμένου για την εξυπηρέτηση του σκοπού αυτής της εργασίας ανέδειξε σημαντικά αποτελέσματα, αλλά και σημαντικά κενά στη βιβλιογραφία. Εν πρώτοις, πρέπει να επισημανθεί πως η πλειονότητα των προγραμμάτων έχει αξιοποιήσει δείγμα παιδιών με ΔΑΦ. Οι έρευνες αυτές υποδεικνύουν μεν πως η μουσική δύναται να είναι αρωγός στην ικανοποίηση των εκπαιδευτικών και θεραπευτικών αναγκών των παιδιών με αυτή τη διάγνωση, χρήσιμο θα ήταν ωστόσο να διευρυνθεί η γνώση μας σχετικά με την αποτελεσματικότητα των μουσικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης στην ικανοποίηση των αναγκών αυτών σε παιδιά που ανήκουν σε κάποια άλλη διαγνωστική κατηγορία.

Ένα δεύτερο κενό που παρατηρήθηκε στη σχετική βιβλιογραφία, είναι ο σχετικά περιορισμένος αριθμός εμπειρικών ερευνών που να μελετούν τις καθαρά εκπαιδευτικές

(π.χ., ενίσχυση των γνωστικών δεξιοτήτων) εφαρμογές της μουσικής στην πρώιμη παρέμβαση – η πλειονότητα των ερευνών εστιάζει στη διερεύνηση των θεραπευτικών εφαρμογών του συγκεκριμένου μέσου στην πρώιμη παρέμβαση. Στη βάση αυτού, χρήσιμο θα ήταν μελλοντικές έρευνες να εστιάσουν περισσότερο στη διερεύνηση του βαθμού στον οποίο τα μουσικά προγράμματα πρώιμης παρέμβασης είναι αποτελεσματικά για την κάλυψη εκπαιδευτικών αναγκών παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως η έρευνα στον συγκεκριμένο τομέα στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο- τα δεδομένα που αξιοποιήθηκαν για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας αφορούσαν εξ ολοκλήρου σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στο εξωτερικό, καθώς καμία εμπειρική έρευνα δεν έχει μελετήσει το ζήτημα της αποτελεσματικότητας των μουσικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης στην Ελλάδα. Στη βάση αυτού, ιδιαίτερα χρήσιμο θα ήταν να πραγματοποιηθούν έρευνες σχετικά με το θέμα αυτό στη χώρα μας.

4.5: Εφαρμογές στην εκπαίδευση

Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που πραγματοποιήθηκαν προκειμένου για την εξυπηρέτηση του σκοπού της παρούσας εργασίας υποδεικνύουν πως η μουσική δύναται να έχει πολλαπλές θεραπευτικές και εκπαιδευτικές εφαρμογές στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης. Στη βάση αυτού, οι εφαρμογές των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας στον τομέα της εκπαίδευσης είναι εμφανείς. Ειδικότερα, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως τα μουσικά προγράμματα παρέμβασης μπορούν να ενισχύσουν τις επικοινωνιακές, κοινωνικές, γνωστικές και κιναισθητικές δεξιότητες παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες. Στη βάση αυτών των αποτελεσμάτων, μια σειρά μουσικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης μπορούν να σχεδιαστούν προκειμένου να καλύψουν αυτές τις θεραπευτικές και εκπαιδευτικές ανάγκες παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες. Παράλληλα, ένα σημαντικό πλεονέκτημα των μουσικοθεραπευτικών προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης είναι το γεγονός ότι μπορούν να εφαρμοστούν για την εξυπηρέτηση τόσο εκπαιδευτικών όσο και θεραπευτικών στόχων, ενώ σε πολλές περιπτώσεις οι δύο αυτοί στόχοι μπορούν να

εξυπηρετηθούν παράλληλα. Δεδομένου ότι οι θεραπευτικοί και εκπαιδευτικοί στόχοι μπορούν να θεωρηθούν συμπληρωματικοί, με την έννοια ότι βασίζονται ο ένας στον άλλο (π.χ., εάν δεν καλυφθούν επικοινωνιακά ελλείματα είναι δύσκολο να προχωρήσει κανείς στην εκπλήρωση εκπαιδευτικών στόχων), ένα πρόγραμμα παρέμβασης που να μπορεί να εξυπηρετεί και τις δύο αυτές δέσμες στόχων μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερα χρήσιμο στον τομέα της πρώιμης παρέμβασης.

Παράλληλα, τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υποδεικνύουν πως παράγοντες όπως η εμπλοκή της οικογένειας και ο προσωποποιημένος, με βάση τις ειδικές ανάγκες και δεξιότητες του κάθε παιδιού, σχεδιασμός ενός προγράμματος, συμβάλλουν σημαντικά στην αποτελεσματικότητά του. Ως εκ τούτου, μια σειρά προγραμμάτων που να καλύπτουν αυτές τις προδιαγραφές δύναται να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν πιλοτικά στον τομέα της εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αντωνακάκης, Δ. (2001). Εξελικτική μουσικοθεραπεία σε παιδιά με αναπτυξιακές αναπηρίες: οι μουσικοθεραπευτικές δραστηριότητες Orff ως μέσο πρώιμης υποστηρικτικής παρέμβασης. Στο: Μ. Τζουριάδου (Επιμ.), *Πρώιμη παρέμβαση: σύγχρονες τάσεις και εφαρμογές*. Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς.

Abad, V. & Williams, K. (2006). Early intervention music therapy for adolescent mothers and their children. *British Journal of Music Therapy* 20(1), 31-38.

Abad, V. & Williams, K. (2007). Early intervention music therapy: reporting on a 3-year project to address needs with at-risk families. *Music Therapy Perspectives* 25(1), 52-58.

Adamec, M. & Darrow, A.A. (2012). Music participation as a means to facilitate self-determination and transition to community life for students with disabilities. *The Intersection of Arts Education and Special Education: Exemplary Programs and Approaches*. Washington, DC: The John F. Kennedy Center for the Performing Arts.

Anvari, S.H., Trainor, L.J., Woodside, J. & Levy, B.A. (2002). Relations among musical skills, phonological processing, and early reading ability in preschool children. *Journal of Experimental Child Psychology* 83, 111- 130.

Bargiel, M. (2004). Lullabies and play songs: theoretical considerations for an early attachment music therapy intervention through parental singing for developmentally at-risk infants. *A world Forum for Music Therapy*. Available at: <https://voices.no/index.php/voices/article/view/1650/1410>

Boote, D.N. & Beile, P. (2005). Scholars before researchers: on the centrality of the dissertation literature review in research preparation. *Educational Researcher* 34(6), 3-15.

Brownell, M.D. (2002). Musically adapted social stories to modify behaviors in students with autism: four case studies. *Journal of Music Therapy* XXXIX(2), 117-144.

Coroiu, P.M. (2015). The role of art and music therapy techniques in the educational system of children with special problems. *Procedia- Social and Behavioral Sciences* 187, 277-282.

Corrigan, K.A. & Trainor, L.J. (2011). Associations between length of music training and reading skills in children. *Music Perception* 29(2), 147-155.

Edwards, J. (2011a). *Music therapy and parent infant bonding*. Oxford: Oxford University Press.

Edwards, J. (2011b). The use of music therapy to promote attachment between parents and infants. *The Arts in Psychotherapy* 38(3), 190-195.

Eren, B. (2015). The use of music interventions to improve social skills in adolescents with autism spectrum disorders in integrated music therapy sessions. *Procedia- Social and Behavioral Sciences* 197, 207-213.

Finnigan, E. & Starr, E. (2010). Increasing social responsiveness in a child with autism: a comparison of music and non- music interventions. *Autism* 14(4), 321-348.

Gabriels, R.L. (2009). Art therapy with children who have autism and their families. In A. Malchiodi (Ed.), *Handbook of art therapy* (pp. 193-206). New York: The Guilford Press.

Geist, K., McCarthy, J., Rodgers- Smith, A. & Porter, J. (2008). Integrating music therapy services and speech-language therapy services for children with severe communication impairments: a co-treatment model. *Journal of Instructional Psychology* 35(4), 311-316.

Gfeller, K. (1990). A cognitive- linguistic approach to language development for the preschool child with hearing impairment: implications for music therapy practice. *Music Therapy Perspectives* 8(1), 47-51.

Gooding, L. (2009). Enhancing social competence in the music classroom. *General Music Today* 23(1), 35-38.

Gordon, R.L., Shivers, C.M., Wieland, E.A., Kotz, S.A., Yoder, P.J. & McAuley, J.D. (2014). Rhythmic auditory stimulation influences syntactic processing in children with developmental language disorders. *Developmental Science*, 1-10.

Hallam, S. (2010). The power of music: its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education* 38(3), 269-289.

Hart, C. (1998). *Doing a literature review: Releasing the social science research imagination*. London: Sage Publications.

Headington, C. (2000). *Η ιστορία της δυτικής μουσικής (πρώτος τόμος): από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας* (μτφρ: Μ. Δραγούμης). Αθήνα: Gutenberg.

Hillier, A., Greher, G., Poto, N. & Dougherty, M. (2011). Positive outcomes following participation in a music intervention for adolescents and young adults on the autism spectrum. *Psychology of Music* 40(2), 201-215.

Humpal, M.E. (1990). Early intervention: the implications for music therapy. *Music Therapy Perspectives* 8(1), 30-35.

Jackson, N.A. (2003). A survey of music therapy methods and their role in the treatment of early elementary school children with ADHD. *Journal of Music Therapy* XL(4), 302-323.

Kemper, K.J. & Danhauer, S.C. (2005). Music as therapy. *Southern Medical Journal* 98(3), 282-288.

Kern, P. & Aldridge, D. (2006). Using embedded music therapy interventions to support outdoor play of young children with autism in an inclusive community – based child care program. *Journal of Music Therapy* XLIII(4), 270-294.

Kern, P., Wolery, M. & Aldridge, D. (2007). Use of songs to promote independence in morning greeting routines for young children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 36, 1264-1271.

Kim, J., Wigram, T. & Gold, C. (2008). The effects of improvisational music therapy on joint attention behaviors of autistic children: a randomized controlled study. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 38, 1758-1766.

Kossyvaki, L. & Curran, S. (2018). The role of technology- mediated music- making in enhancing engagement and social communication in children with autism and intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*, 1-21.

Λυγεράκη, Α., Χαριτάκη, Γ. & Αντωνίου, Α.Σ. (2017). Η επίδραση της μουσικοθεραπείας στην ανάπτυξη κοινωνικών- επικοινωνιακών δεξιοτήτων παιδιών με αυτισμό. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών της Εκπαίδευσης 1*, 598-612.

Nicholson, J.M., Berthelsen, D., Abad, V., Williams, K. & Bradley, J. (2008). Impact of music therapy to promote positive parenting and child development. *Journal of Health Psychology* 13(2), 226-238.

Ockelford, A. (2000). Music in the education of children with severe or profound learning difficulties: Issues in current U.K. provision, a new conceptual framework, and proposals for research. *Psychology of Music* 28, 197-217.

Ockelford, A., Welch, G. & Zimmermann, S. (2002). Music education for pupils with severe or profound and multiple difficulties – current provision and future need. *British Journal of Special Education* 29(4), 178-182.

Peng Loy- Ee, C., Kok Hwee Chia, N., & Mui Hoon Ng, P. (2015). The effect of a music curriculum on the reading performance of preschoolers in Singapore. *International Journal of Learning & Development* 5(1), 33-45.

Register, D. & Humpal, M. (2015). Using musical transitions in early childhood classrooms: three case examples. *Music Therapy Perspectives* 25(1), 25-31.

Reschke- Hernandez, A.E. (2011). History of music therapy treatment interventions for children with autism. *Journal of Music Therapy* 48(2), 169-207.

Schellenberg, E.G. & Weiss, M.G. (2013). Music and cognitive abilities. In D. Deutsch (Ed.), *The psychology of music* (3rd edition), pp. 499-550. San Diego: Academic Press.

Sherrod, B.J. (2016). *Applied behavior analysis, Montessori method and Dir®/Floortime™ early intervention and music therapy*. Florida State University: College of Music.

Stephenson, J. (2006). Music therapy and the education of students with severe disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities* 41(3), 290-299.

Standley, J.M. (1991). The role of music in pacification/ stimulation of premature infants with low birthweights. *Music Therapy Perspectives* 9(1), 19-25.

Thompson, G.A., McFerran, K.S. & Gold, C. (2014). Family- centered music therapy to promote social engagement in young children with severe autism spectrum disorder: a randomized controlled study. *Child: Care, Health and Development* 40(6), 840-852.

Voigt, M. (2003). Orff music therapy: an overview. *Voices: A World Forum for Music Therapy* 3(3). Available at: <https://voices.no/index.php/voices/article/view/1655/1415>

Webster, J. & Watson, R.T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: writing a literature review. *MIS Quarterly* 26(2), xiii-xxiii.

Wigram, T. & Gold, C. (2006). Music therapy in the assessment and treatment of autistic spectrum disorder: clinical application and research evidence. *Child: Care, Health and Development* 32, 535-542.

Wright, H. H., Miller, M. D., Cook, M.A. & Littman, J.R. (1985). Early identification and intervention with children who refuse to speak. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 24(6), 739-746.